

STIPICA GRGIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

TOMISLAV KARDUM

Zagreb

Izvorni znanstveni članak

UDK 94(497.5)“1914“(091)

324(497.5)“1914“(091)

Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj

U proljeće 1940. u Banovini Hrvatskoj održani su općinski izbori. Hrvatska seljačka stranka, tada na vlasti u Banovini Hrvatskoj u njima je vidjela priliku da se njeni stanovnici referendumski odrede prema samoj Banovini i politici Sporazuma Cvetković-Maček, koji je trebao državi donijeti unutarnju stabilnost. Zamjena općinskih vijeća i uprava onima sklonijima politici Sporazuma, prekrajanja područja općina u predizborno vrijeme, uz nove izborne propise, ali i forsiranje određenih kandidata i listi na lokalnoj razini, te poništavanja izbornih rezultata u pojedinim općinama gdje nije u očima vlastodržaca ostvaren željeni rezultat, definitivno su doprinijeli tome da se ovi lokalni izbori shvate kao važno referendumsko pitanje za građane – pri čemu je njihove rezultate HSS prikazivao kao veliku pobjedu ideje Banovine Hrvatske.

Ključne riječi: Banovina Hrvatska, općinska samouprava, općinski izbori, Hrvatska seljačka stranka, Seljačko-demokratska koalicija

Uvod

Potpisivanje Sporazuma Cvetković-Maček i stvaranje Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. dalo je Kraljevini Jugoslaviji određenu stabilnost, a hrvatskom narodu upravnu, sudsku i zakonodavnu autonomiju na posebno određenom teritoriju. Kako potom nije uslijedio najavljeni daljnji preustroj Kraljevine Jugoslavije, može se reći da je Banovina Hrvatska bila jedina federalna jedinica unutar formalno još uvijek unitarne države. U tom relativno kratkotrajnom razdoblju Hrvatska seljačka stranka (HSS) imala je više-manje odriješene ruke da provede određene reforme u Banovini Hrvatskoj. Zakonodavni, ili bolje reći uredbodavni rad najvišeg izvršnog tijela u Banovini Hrvatskoj, Banske Vlasti Banovine Hrvatske (dalje u tekstu češće radi kratkoće: Banska vlast, u bilješkama BVBH), koje je imao potporu vlade Cvetković-Maček i Kraljevskog namješništva, trebao je dodatno izgraditi autonomiju ovoga prostora.

U tom segmentu treba djelomično promatrati i promjene koje se po stvaranju Banovine Hrvatske događaju u općinama na njenom teritoriju. HSS je već ranije, na općinskim izborima koji su 1936. održani u čitavoj Kraljevini Jugoslaviji, osvojio vlast u velikoj većini njih na području koje će 1939. postati Banovina Hrvatska. Ta stranka i Banska vlast, najviša upravna instanca u Banovini Hrvatskoj, koju sad kontrolira HSS, nastojati će općine kao lokalne samouprave dodatno reformirati na razne načine – sada iz pozicije vlasti. Nominalno, od njih će nastojati stvoriti funkcionalnije lokalne samoupravne centre. Ovaj članak stoga će se dotaknuti mnogih fenomena vezanih izravno ili neizravno uz općinske izbore 1940., od pitanja reorganizacije teritorija općina, do promjena zakonodavnog okvira, a time i mogućnosti slobodnog izbora vlastitih predstavnika u općinskim vijećima i upravama. Pitat ćemo se i kako su tekle tehničke pripreme za izbore, ali i predizborna kampanja te zašto su neke političke organizacije u ovim izborima vidjele priliku – i za što. Kao posebnu cjelinu izdvojili smo izbornu borbu koja se odvijala u bosanskohercegovačkim kotarima Banovine Hrvatske.

Do sada su općinski izbori 1940. obrađeni u djelima pojedinih povjesničara, od Ljube Bobana, Mile Konjevića i Ivana Jelića, koji su ih prvi od kraja 1960-ih vrlo dobro analizirali te istakli njihovu važnost, pa do kasnijih autora poput Suzane Leček ili Krešimira Regana, koji su ih u posljednjih petnaestak godina dodatno kontekstualizirali i objasnili njihov utjecaj u okvirima lokalne politike HSS-a i „Srpskog pitanja“ u Banovini Hrvatskoj.¹ Ovaj će članak ipak dokazati da je HSS kao vladajuća stranka u Banovini Hrvatskoj nastojao na sve formalno legalne načine iskoristiti ove izbore da bi, u pomanjkanju izbora za Hrvatski sabor i državni parlament, prikazao svojevrsno referendumsko pozitivno određivanje stanovnika Banovine Hrvatske prema Sporazumu Cvetković-Maček i samoj Banovini.

Sređivanje stanja u općinama i prekranje područja općina

U mjesecima koji su uslijedili nakon stvaranja Banovine Hrvatske vidi se da je vladajuća Hrvatska seljačka stranka na neki način nastojala urediti situaciju u općinama. HSS je na ranijim izborima (1936) osvojio vlast u većini seoskih općina prostora Savske i Primorske banovine, gotovo svugdje gdje je živjelo većinski hrvatsko stanovništvo, te je nastojao vijeća i uprave u rukama svojih podržavatelja usmjeriti prema ispunjavanju samoupravnih zadataka, ali i suprotstavljanju volji viših vlasti, tada u rukama državnog režima s kojim ta stranka ne surađuje.² Došavši na vlast na državnoj i banovinskoj

1 Lj. Boban, *Maček i politika HSS*, knj. 2; M. Konjević, „Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj“; I. Jelić, *Komunistička partija Hrvatske*, knj. 1; S. Leček, „Brodski odvjetnik Filip Markotić“. Srpsko pitanje podrazumijeva pitanje rješenja položaja Srba u Kraljevini Jugoslaviji koja je nakon sklapanja sporazuma Cvetković-Maček krenula u unutarnju rekonstrukciju. Za više o tom fenomenu vidjeti: K. Regan, *Sporazum ili nesporazum*.

2 Detaljnije o tome u: S. Grgić, *Između režimske ideologije*, 633-718.

razini HSS se 1939. našao u poziciji vlasti, pa je novostvorena Banska vlast sada željela utvrditi bolju kontrolu nad radom općina. To se postizalo razrješenjem dotadašnjih općinskih uprava i vijeća te postavljanjem namjesto njih komesara u pojedinim općinama, tj. privremenih načelnika i članova uprave. Tu su imenovane neke osobe u koje su imali više povjerenja nego u dotadašnje obnašatelje tih časti. Ovo je bilo češće u onim općinama u kojima su na prošlim redovnim općinskim izborima izabrana vijeća i načelnici iz redova JRZ ili JNS, tj. oni koji su bili skloniji ranijim, nedemokratskim režimima. Oni su krajem 1939. i početkom 1940. bili mijenjani komesarima koji su bili naklonjeniji „politici Sporazuma“, čime je HSS nastojao „počistiti aparat lokalnih vlasti i osigurati u njemu potpun utjecaj“.³

Iako je u proteklim godinama rad pojedinih općinskih načelnika i vijeća bio obilježen nezakonitim radnjama, smijenjeni su i mnogi koji nisu imali takvih problema. Pritom je izlika za smjene nađena dobrim dijelom u pravnim propisima. Naime, dotada važeći Zakon o općinama iz 1933. navodio je da se općinska vijeća, načelnik i drugi članovi uprave biraju na trogodišnji mandat.⁴ Kako su posljednji redovni izbori u većini općina Kraljevine Jugoslavije izvršeni u jesen 1936., trogodišnji mandat im je u većini slučajeva već i završio. To je davalo mogućnost da kotarski poglavari, uz suglasnost Banske vlasti, a pozivom na čl. 133. spomenutoga općinskog zakona, do raspisivanja novih izbora iz kruga birača pojedine općine imenuju privremenu općinsku upravu.⁵

Smjene jesu bile češće u općinama sa srpskom većinom u Banovini Hrvatskoj. U općinama u čije uprave i vijeća Banska vlast 1939. nije imala povjerenja, ona je čini se instruirala kotarske poglavare da traže pouzdane i ugledne osobe sklone suradnji i podržavanju politike Sporazuma Cvetković-Maček, preferabilno lokalne članove Samostalne demokratske stranke (SDS), s kojom je HSS bila u Seljačko-demokratskoj koaliciji (SDK). Takvi su se doista po nalogu Banske vlasti u općinama sa srpskom većinom prihvaćali posla privremenog načelnika ili člana općinske uprave.⁶ U drugim su općinama postavljanja privremenih uprava došla nakon zahtjeva lokalnih pristaša HSS-a koji su upozoravali da su razočarani dotadašnjim izabranim načelnicima i članovima uprave.⁷

U gradovima, koji su imali posebnim zakonom definiran pravni status,⁸ Banska je vlast po formiranju Banovine Hrvatske postavila povjerenike. Njihova je zadaća bila da do uvođenja u dužnost novog gradskog vijeća vrši tekuće poslove gradske općine. On je zatim mogao predložiti, a Banska je vlast odobravala, određene osobe koje bi mogle zajedno s njime činiti gradsko vijeće.⁹ Kako slobodni izbori za gradska vijeća nisu održa-

3 Boban, *Maček i politika HSS*, 245.

4 Čl. 26. *Zakon o općinama*, 5.

5 Čl. 133. *Zakon o općinama*, 28.

6 Regan, *Sporazum ili nesporazum*, 159.

7 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 11, 82119/40, Predstavka stanovnika općine Začretje BVBH, 7. 9. 1939.

8 Na području Banovine Hrvatske bilo je 25 samoupravnih gradova. *Godišnjak Banske vlasti*, 337-339.

9 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 11, 102494/40, Okružnica BVBH-OUP svim gradskim poglavarstvima u BH, 3. 9. 1939; Grgić, *Između režimske ideologije*, 722-723.

vani sve od uvođenja diktature 1929., unatoč Zakonu o gradskim općinama 1934. koji je najavljivao njihovo skoro raspisivanje, i Banska je vlast Banovine Hrvatske 1939./40. prihvatila takva pravila igre. Ona je samo imenovala nove povjerenike, osobe koje su bile sklonije podržavati i provoditi politiku Sporazuma, većinom simpatizere HSS-a ili eventualno SDS-a. Oni su se zatim do 1941. okružili sličnim profilom ljudi u gradskim vijećima, tj. članovima HSS-a, SDS-a ili rjeđe vanstranačkim osobama koji su bili podržavatelji „politike Sporazuma“. Većina novopostavljenih gradskih vijeća u Banovini Hrvatskoj imenovana je tokom svibnja 1940., tj. u doba održavanja općinskih izbora, čime se možda htjelo stvoriti dojam da odstranjivanjem dotadašnjih i kooptiranjem „svježih“ ljudi u gradska vijeća ona postaju neki novi organi, bliži ispunjavanju volje građana.¹⁰

U prvoj polovini 1940. uslijedila je druga faza. U tjednima koji su prethodili prvotno određenom danu općinskih izbora u Banovini Hrvatskoj zaredali su se mnogi slučajevi spajanja dviju dotadašnjih općina, stvaranja nekih novih te prebacivanja mjesta iz jedne općine u drugu. Zapravo su tek izmjene općinskog zakona iz travnja 1940., dale mogućnost banu da mijenja granice između općina u Banovini Hrvatskoj.¹¹ Ipak, već i prije travnja 1940. Ministarstvo unutarnjih poslova (dalje MUP) i Kraljevsko namjesništvo su prihvaćali zahtjeve Banske vlasti po pitanju pregrupiranja općina.¹² Tokom travnja, svibnja i lipnja 1940. posao na pregrupiranju općina se izmjenama zakona o općinama dodatno intenzivirao. Naredbama bana Banovine Hrvatske izvršene su određene promjene po pitanju stvaranja novih općina te pregrupiranja pojedinih mjesta između postojećih općina u Banovini Hrvatskoj, nakon čega je taj proces u svibnju 1940. zapravo završio. Iako ćemo u zasebnom poglavlju analizirati pregrupiranja u bosanskohercegovačkim općinama kojih je bilo više, treba naglasiti da je i na području današnje Hrvatske bilo određenih promjena. Primjerice, početkom svibnja 1940. mjesta Tribanj, Starigrad i Seline izdvojena su iz općine Novigrad, u kojoj su u velikoj većini živjeli Hrvati, te su pripojena, doduše prometno bližoj općini Obrovac, ali u kojoj je živjelo većinski srpsko stanovništvo¹³ – vjerojatno kako bi osnažili mogućnost da na izborima HSS i SDS zajedno ipak osvoje vlast i u ovoj općini kotara Benkovac.¹⁴

Ipak, pitanje je mogu li se apsolutno svi primjeri prekrajanja područja općina, njihovih spajanja i osnivanja novih smatrati samo primjerima *gerrymanderinga*¹⁵ HSS-a, odnosno SDK? Dakle, može li se reći da su svakim prekrajanjem granica izbornih

10 Npr. HR-HDA-157-BHOUP, kut. 134, 49447/40, Odluka bana BH – imenovanje članova gradske uprave Sisak, 4. 5. 1940. ili mnoštvo odluka o imenovanju gradskih zastupstava u: *Narodne novine* (Zagreb), 4. 5. 1940, 1.

11 „Uredba o izmjenama i dopunama zakona o općinama“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 14. 4. 1940, 5.

12 „Ukaz o razgrupisavanju općine Čapljinu stavljen van snage“, *Narodne novine* (Zagreb), 8. 4. 1940, 1.

13 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. 2, 80.

14 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 141, 54849/40, Okružnica BVBH-OUP o promjeni teritorija općina Novigrad i Obrovac, 25. 5. 1940; „Pregrupiranje općina“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 9. 5. 1940, 5.

15 „Gerrymandering“. *Encyclopedia Britannica Online*. Pristup ostvaren 27. 10. 2020. <https://www.britannica.com/topic/gerrymandering>.

jedinica, u ovom segmentu općina, vlasti Banovine Hrvatske svjesno željele ostvariti za sebe određene političke interese, a sve kako bi smanjile samoupravnu moć njima u načelu nesklonih birača? Iako jedan dio primjera svjedoči tome u korist, drugi govori kako su bar neke novostvorene općine nastale prvenstveno radi pritisaka samih građana koji su željeli riješiti lokalne probleme. Najbolji primjer toga je stvaranje općine Bedekovčina naredbom bana 9. svibnja 1940. odvajanjem mjesta Gornja Bedekovčina, Donja Bedekovčina i Židovinjak od dotadašnje općine Mače.¹⁶

U nekim je sredinama Banska vlast radila prekranje područja općina u smislu pokušaja ograničavanja političke i druge djelatnosti pokreta „Krajina“, „Srbi na okup“ te nekih istaknutih političara koji su agitirali za njihovo odvajanje iz sastava Banovine Hrvatske te pripajanje nekoj drugoj banovini, preferabilno budućoj velikoj banovini Srpske zemlje.¹⁷ Iako su neke sredine doista nakon što se u njima izabere takvo vijeće i uprava mogle početi iskazivati takve želje, u osnovi Banska se vlast dobro nosila s tim problemom, imenujući u takve općine opet komesare namjesto izabranih vijeća i uprava, na taj način ne stavljajući pitanje izdvajanja tih općina u neku drugu banovinu na dnevni red. Zahtjevi za pripajanje određenih pograničnih općina nekoj drugoj banovini nisu dolazili samo iz redova srpske opozicije politici Sporazuma. U općinama Draga i Osilnica, koje su danas u Sloveniji te su 1931. bile naseljene gotovo isključivo Slovencima, stanovništvo je tražilo pripajanje Dravskoj banovini, tim više jer su i do 1931. godine bile dio kotara Kočevje u Sloveniji.¹⁸

Donošenje novih izbornih propisa i raspisivanje općinskih izbora

Vodstvo HSS-a je željelo izbore kako bi na njima odstranilo potencijalne općinske uprave i vijeća koji su se protivili politici Sporazuma. Iako su u nekim takvim općinama već u ranijim mjesecima postavili privremene komesarske uprave, shvaćali su nepopularnost takvih imenovanja, tj. supstitucije lokalne volje građana odlukama „odozgo“ pa su „ocijenili da takvo neregularno stanje treba dokrajčiti i uspostaviti izabrana općinska vijeća“.¹⁹ Čelnništvo HSS-a u travnju 1940. nastavilo je s najavljuvanjem daljnje transformacije Banovine Hrvatske nabolje. Glavni tajnik stranke Juraj Krnjević na skupu u Šidu 14. travnja 1940. istaknuo je da su predstojeći općinski izbori velika prekretnica, jer „u općinama moraju sjediti sluge naroda. [...] Poslije općine uredit će se tako redom i čitava Banovina Hrvatska, da bude na službu svoga naroda“.²⁰

16 HR-HDA-156-BHPUB, kut. 6, 16148/1940, Okružnica BVBH-OUP o osnivanju općine Bedekovčina, 25. 5. 1940.

17 Regan, *Sporazum ili nesporazum*, 58-59.

18 HR-HDA-1363-PS, inv. 5726, Dopis kotarskog poglavarstva čabarskog BVBH-OUP, 10. 10. 1939.

19 H. Matković, *Povijest HSS*, 413.

20 Stjepan Hefer, „Snaga hrvatskoga seljačkog pokreta u Srijemu“, *Seljački dom* (Zagreb), 18. 4. 1940, 1. Usp. sa „Velebna skupština SDK u Šidu, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 15. 4. 1940, 1.

Nisu svi bili zadovoljni najavom općinskih izbora. Za dio srpskih vladajućih i opozicijskih krugova odluka da se tako brzo pristupi općinskim izborima bila je pogrešna, jer je ona za njih neminovno značila daljnje odlaganje parlamentarnih izbora.²¹

Par dana prije njihova raspisivanja, 13. travnja 1940., posebnom su uredbom za prostor Banovine Hrvatske objavljene kraće izmjene i dopune Zakona o općinama iz 1933. godine. One su ponešto mijenjale tehničke mogućnosti sastavljanja kandidacijskih lista, promijenile su tekst prisega izabranih općinskih vijećnika utoliko što su uz formulaciju o poštovanju državnih propisa dodale i banovinske zakone.²² Izmjene su iz današnje pozicije restriktivno tumačile pitanje biračkih prava i određivanje izbornog pobjednika, a i raspodjelu mandata u odnosu na broj dobivenih glasova definirale su na nov način.²³ Najveću novinu je predstavljalo pitanje prava glasa. Glasati su do tada mogli i na izborima za Narodnu skupštinu i za općinska vijeća muški građani države, tj. stanovnici pojedine općine stariji od 21 godine, upisani u biračke spiskove. Spomenutim izmjenama je na općinskim izborima 1940. omogućeno glasanje samo muškim stanovnicima Banovine Hrvatske, od navršene 24. godine života, upisanima u nove biračke popise, koje su trebali sastaviti kotarski sudovi uz pomoć općinskih uprava za predstojeće izbore za Hrvatski sabor.²⁴ Makar je glasanje na najavljenim izborima za Hrvatski sabor trebalo biti tajno, kuglicama, što je prezentirano kao demokratski i progresivno, za općinske izbore 1940. je zadržano javno glasanje, kakvoj je uvedeno na parlamentarnim i lokalnim izborima u doba Šestosiječanjske diktature, tj. kako je opisano Zakonom o općinama 1933. i kako se već glasalo na općinskim izborima 1933. i 1936. godine.²⁵

Za mnoge protivnike, ali čak i pristaše HSS-a i „politike Sporazuma“, iznenađenje zbog podizanja dobne granice i zadržavanja javnog oblika glasanja bilo je veliko.²⁶ Vladko Maček u svojim je memoarima iz 1950-ih branio podizanje dobne granice jer „mladež prije navršene 24 godine još nije sposobna da jasno prosuđuje političke probleme, čemu je najbolji dokaz što su najgorljivije pristaše imali i Hitler i Mussolini i Pavelić i komunisti među nezrelom i tek poluzrelom mladeži“.²⁷ Pravnom stručnjaku, ali i zemljoradničkom političaru Dragoljubu Jovanoviću nije bilo jasno je li sam Vladko Maček zadržavanjem javnog glasanja pokazao strah od frankovaca, komunista ili Srba u Hrvatskoj, a definitivno ga je gledao kao „veliku bruku“ za njega samoga i njegovu stranku.²⁸ Uvijeno ili

21 Boban, *Maček i politika HSS*, knj. 2, 246.

22 U duhu hrvatske pravne tradicije mi ćemo u radu koristiti termine općinski vijećnici umjesto odbornici, zamjenici načelnika, umjesto podnačelnici i sl.

23 „Uredba o izmjenama i dopunama Zakona o općinama“, *Narodne novine* (Zagreb), 13. 4. 1940, 1.

24 O sastavljanju i izmjenama izbornih lista vidi: čl. 15-24. *Uredba o izbornom redu i ustrojstvu sabora*, 7-11.

25 „Uredba o izmjenama i dopunama zakona o općinama“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 14. 4. 1940, 5; „Opštinski izbori u Banovini Hrvatskoj izvršiće se javnim glasanjem“, *Vreme* (Beograd), 14. 4. 1940, 8. Za više o ranijim općinskim izborima 1933. i 1936. vidi: Grgić, *Između režimske ideologije*, 626-632, 643-657.

26 „Oko javnog i tajnog glasanja kod općinskih izbora“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 19. 4. 1940, 5.

27 V. Maček, *Memoari*, 201.

28 D. Jovanović, *Političke uspomene*, knj. 6, 80.

otvoreno mnogi su protivnici gledali na takav način glasanja kao na HSS-ovo napuštanje borbe za potpuniju demokratizaciju države, sada kada se ta stranka našla na vlasti na državnoj i banovinskoj razini, te pokušaj manipulacije da zadrži što čvršću vlast nad lokalnom razinom u Hrvatskoj preko kontrole općina.²⁹ Čak je i vodstvo SDS-a, koalicijskog partnera HSS-a, kritiziralo javno glasanje na izborima.³⁰ Dakako, to ipak za SDS-ovce očito periferno pitanje nije poremetilo odnose unutar Seljačko demokratske koalicije te je za izbore formirano 87 zajedničkih listi SDK, više nego pojedinačnih listi SDS-a (86).³¹

Glasanje je trebalo biti neposredno, osim za invalide, koji su izmjenama i dopunama zakona dobili pravo da, uz suglasnost biračkog odbora, glasaju putem opunomoćenika po svom izboru.³² Za općinskog odbornika je mogao biti izabran muški stanovnik općine koji je navršio minimalno 25 godina života. Kandidatska lista, koju je svojim potpisima trebalo podržati minimalno 40 birača iz pojedine općine u slučaju da je općina imala do 4000 žitelja, tj. 60 predlagачa ako je imala više od te brojke, osobno se ili preko dotadašnjeg općinskog načelnika morala dostaviti minimalno 5 dana prije izbora nadležnom kotarskom sudu, koji ju je potom potvrđivao. Lista koja je ostvarila relativnu većinu glasova na izborima automatski je dobivala 1/3 svih vijećničkih mandata te je sudjelovala u ravnomjernoj raspodjeli ostalih mandata, ali tako da je po redosljedu dobivenih glasova opet imala pravo da dobije većinu vijećnika. Iako je HSS objašnjavao da je to bolje od dotadašnjih izbornih propisa, po kojima je relativni pobjednik izbora dobivao automatski 2/3 vijećničkih mjesta te sudjelovao u raspodjeli preostalih mandata, navodili su kako nisu htjeli da „bude rad zbog prevelike pocjepkanosti u općinskim odborima otežavan“.³³

Broj mjesta u općinskim vijećima je varirao zavisno o broju stanovnika općine, od 18 u manjim općinama, 24 u srednjim, do 36 u onima koje su imale više stanovnika. Iako se pri određivanju mjesta u općinskim vijećima primjenjivao količnik koji je davao apsolutnu pobjedu listi koja bi dobila više od 50 % ukupnih glasova, broj vijećničkih mjesta bio je bitan i za dobivanje mjesta načelnika, podnačelnika i ostalih članova općinske uprave. Kako bi se dobio barem privid zastupljenosti volje svih birača Banska je vlast tražila da se kao članovi općinske uprave zatim prime i osobe s drugih lista, razmjerno broju ostvarenih mandata. Kako su detaljno opisali, u općini sa 36 mjesta u općinskom vijeću, a u kojoj su se kandidirale 3 liste i ostvarile redom 24, 8 i 4 vijećnička mandata, lista koja bi dobila 24 mjesta trebala je dobiti 4, lista s 8 vijećnička 1 člana općinske uprave, a posljednja lista niti jedno mjesto.³⁴

29 „Hrvatski dnevnik o opštinskim izborima“, *Vreme* (Beograd), 16. 4. 1940, 8.

30 „Reforma izbornog zakona za općine u Hrvatskoj: oko javnog i tajnog glasanja“, *Nova Rijec* (Zagreb), 18. 4. 1940, 5.

31 „153 liste SDK i SDS“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 18. 5. 1940, 5.

32 „Za opštinske izbore u Banovini Hrvatskoj bolesni mogu glasati putem punomoćnika“, *Vreme* (Beograd), 16. 4. 1940, 8.

33 Detaljnije o izračunu količnika po kojima su se raspoređivala vijećnička mjesta vidi u: Ljudevit Tomasić, „Kako je promijenjen zakon o općinama“, *Seljački dom* (Zagreb), 18. 4. 1940, 2-3.

34 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 141, 56341/40; Okružnica BVBH-OUP svim kotarskim poglavarstvima u BH, 29. 5. 1940.

Novina je 1940. uvedena i po pitanju izbora općinskog načelnika. Na izborima 1933. i 1936., po tada aktualnom Zakonu o općinama, to je trebao automatski biti nositelj pojedine liste. Ipak, tokom 1930-ih u praksi su se vidjeli mnogi problemi koji su mogli nastati ako bi se on pokazao kao „loš materijal“ te naznake nereda koji je mogao zavladati ako bi on sam dao ostavku ili bio prisiljen na nju. Zato je uvedena, ili bolje rečeno vraćena odredba, koja je u hrvatskim zemljama bila u općinskom zakonu iz Austro-ugarskog doba, da na prvoj sjednici novoizabranog općinskog odbora svi potvrđeni vijećnici tajno glasaju o načelniku i njegovu zamjeniku, podnačelniku, kao i nekoliko, tj. do pet članova općinske uprave.³⁵ Dapače, kao jedna od većih novina koja je trebala jamčiti slobodu, davala se mogućnost općinskom vijeću da za te funkcije izaberu bilo kojeg (muškog) stanovnika općine, koji je bio upisan u birački spisak, bez obzira je li član općinskog vijeća. Općinsko je vijeće svojom većinom, a bez vlastita raspuštanja, moglo isto tako i izglasati nepovjerenje te izabrati iz istih redova novoga načelnika, podnačelnika i ostale članove općinske uprave.³⁶ Sve navedene izmjene, HSS je najavio kao prijelazno rješenje, dok se ne izvrše izbori za Hrvatski sabor, koji je zatim trebao donijeti sveobuhvatniji općinski zakonik za Banovinu Hrvatsku.³⁷ Iako su neki znanstvenici, poput Ljube Bobana, isticali da su općinski izbori iz svibnja 1940. za HSS „mogli poslužiti i kao oblik probe i pripreme za saborske izbore“³⁸ te kao „oprobavanje snage i priprema za izbore u gradovima“,³⁹ do izbora za Hrvatski sabor i gradska vijeća radi ratnih prilika nikada nije došlo.

Konačno, banskom su naredbom 22. travnja raspisani općinski izbori u Banovini Hrvatskoj.⁴⁰ Oni su se u većini općina trebali odvijati 19. svibnja, što je davalo malo vremena za neku smisleniju predizbornu kampanju.⁴¹ Između redaka glavna je stranačka poruka iz središnjice HSS-a bila da se ove izbore ne shvaća kroz prizmu visoke politike, već isključivo kroz gospodarsku sferu rada općinskih vijeća i uprava.⁴² Slično je na općinske izbore gledao i SDS, koji je od 1927. bio u Seljačko-demokratskoj koaliciji s HSS-om. I njihovi su prvaci javno u travnju 1940. isticali kako je sada savršeno vrijeme za održavanje općinskih izbora, na kojima se treba pokazati složnost te privrženost Sporazumu Cvetković-Maček, koji je za njih ujedno bio i hrvatsko-srpski nacionalni sporazum, bez kojega nije bilo budućnosti za cijelu državu.⁴³

35 „Uredba o izmjenama i dopunama zakona o općinama“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 14. 4. 1940, 5.

36 Ljudevit Tomašić, „Kako je promijenjen zakon o općinama“, *Seljački dom* (Zagreb), 18. 4. 1940, 3.

37 *Isto*, 2-3.

38 Boban, *Maček i politika HSS*, knj. 2, 245.

39 *Isto*, 255.

40 „Raspisani općinski izbori za 19. svibnja“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 23. 4. 1940, 5.

41 I to je bilo u skladu s uredbom po kojoj je trebalo obaviti izbore za Hrvatski sabor. čl. 45-62. *Uredba o izbornom redu i ustrojstvu sabora*, 20-27.

42 Ljudevit Tomašić, „Još nešto o općinskim izborima“, *Seljački dom* (Zagreb), 3. 5. 1940, 3.

43 „Samostalci i općinski izbori“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 26. 4. 1940, 5.

Političke grupacije na izborima

Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj jesu pripremani kao poligon za daljnje promjene od strane novog sporazumaškog režima te su za njih imali ulogu određenog lakmus papira stavova građana prema unutardržavnim promjenama iz 1939. godine.⁴⁴

U većini općina naseljenih mahom Hrvatima zapravo nije bilo prave (pred)izborne borbe. U svakoj općini prostora Banovine Hrvatske HSS je kao hrvatski općenacionalni pokret inzistirao da se postavi po jedna lista njihovih pristaša i to tako da razmjerno broju stanovnika budu zastupljena sva mjesta u toj općini – jer „u komunalnom životu mora vladati sklad, snošljivost i ravnopravnost“.⁴⁵ Gdje se moglo, ili moralo, išlo se i u koalicije s SDS-om pa su na sličan način u etnički miješanim sredinama većinom bile postavljene i zajedničke liste SDK. Dapače, vodstvo HSS-a javno je propagiralo koncept hrvatsko-srpske sloge koja je jamac opstanka Banovine Hrvatske, ali i cijele Jugoslavije. Na terenu se stoga inzistiralo da se, gdje god je to moguće, postigne neki dogovor pa da umjesto odvojenih lista SDS-a i HSS-a nastupi jedna jedinstvena lista SDK.⁴⁶

HSS je uložio relativno malo truda i vremena u predizbornu promidžbu, makar se od samog kraja travnja i u prvoj polovini svibnja može pratiti putem tiska održavanje puno sastanaka kotarskih, općinskih i mjesnih stranačkih organizacija, na kojima se nedvojbeno raspravljalo i o sastavljanju predizbornih lista te ostvarivanju što veće izlaznosti.⁴⁷ Sastanci koje su HSS-ovci tijekom 1940. održavali sa svojim pristašama i drugom zainteresiranom publikom mahom su prolazili nezapaženo,⁴⁸ iako su se u par navrata dogodili manji incidenti.⁴⁹

SDS, kao glavni koalicijski partner HSS-a je u nekim općinama nastojao razgranati svoju predizbornu aktivnost. Ipak, sačuvani izvori govore da je to bilo selektivno i vezano uz pojedine „aktivnije“ ljude iz vodstva stranke na terenu.⁵⁰ Na ruku je SDS-u išao i uskršnji proglas premijera države, Dragiše Cvetkovića, ujedno i predsjednika JRZ kao njihove dojučerašnje glavne konkurentske stranke u hrvatskim krajevima. On je u ime tzv. Akcijskog odbora JRZ za ove izbore pozvao „odavde iz Beograda“ Srbe u Banovini Hrvatskoj da iziđu na njih te da pokažu da mogu surađivati „s braćom Hrvatima i Slovincima“ za boljitak države. Od svojih je pristaša nadalje zatražio da među sobom kan-

44 „Konferencije u vezi s općinskim izborima“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 9. 5. 1940, 5.

45 „Hrvatski dnevnik, Zagreb, 7. svibnja 1940“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 8. 5. 1940, 5.

46 „Opstanak Seljačko-demokratske koalicije prevedeno na jezik Europe znači opstanak Jugoslavije“, *Jutarnji list* (Zagreb), 2. 5. 1940, 3.

47 Informacije o takvim sastancima nalazimo u opisima mnogobrojnih notica u stranačkom tisku. Npr. *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 1. 5. 1940, 5; *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 3. 5. 1940, 5. te *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 1. 5. 1940, 5; „Paško Kaliterna u Muću, Lečevici i Klisu“, *Hrvatski glasnik* (Split), 9. 5. 1940, 5; „Livno: Dolazak ministra dra Šuteja“, *Hrvatski glasnik* (Split), 15. 5. 1940, 7.

48 Leček, „Brodski odvjetnik Filip Markotić“, 421-422.

49 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 245, Dopis kotarskog poglavarstva makarskog BVBH-KB, 18. 12. 1940.

50 HR-HDA-155-BHKB, kut. 23, 23039/40, Dopis kotarskog poglavarstva Gospić BVBH-KB, 30. 4. 1940; „Danas je zadnji dan predaje kandidatskih lista“, *Hrvatski glasnik* (Split), 14. 5. 1940, 5.

didiraju najbolje ljude te da u konačnici krenu kroz „bratsku suradnju u izgrađivanje ljepše narodne budućnosti“.⁵¹ Cilj JRZ stoga je definitivno bio čuvanje ranije stečenih pozicija u općinama prostora Banovine Hrvatske, tj. osvajanje svih općina u kojima su već bili na vlasti nakon općinskih izbora 1936., te, po mogućnosti, i njihovo eventualno proširenje. To bi stranci, kao i samom Cvetkoviću, davalo barem dojam određene podrške u narodu i ovih krajeva države.⁵²

Kampanja je u nekim rubnim krajevima Banovine Hrvatske, ili bolje reći etnički miješanim sredinama, imala određene nacionalno-političke konotacije. Posebno je to bilo vidljivo u dalmatinskom zaleđu, Lici, Kordunu, Baniji te dijelovima Slavonije i Srijema, u onim mjestima gdje su Srbi činili većinu, a gdje su osim toga do početka 1940. počeli djelovati pokreti poput društva „Krajina“ i „Srbi na okup“.⁵³ Oko doba izbora u kninskoj su se krajini pojavili leci „Braćo Srbi!“, koje su potpisali odvjetnici i agitatori društva „Krajina“ Nike Novakovića.⁵⁴ Oni su pozivali na glasanje protiv „Mačkovih kandidata“ i „raspačavanja Jugoslavije“, a za zaštitu „nacionalne politike Srba i Srpstva“.⁵⁵ Novakovićeva lista, za kojega je kotarski poglavar zapisao „da je uz Dra Stojadinovića“, tj. bivšeg premijera i čelnika JRZ koji je po silasku s vlasti nastupao s protusporazumaškim parolama, pobijedila je u općini Knin i uzela 27 od 36 vijećničkih mandata. Lista SDS-a dobila je preostalih 9, iako „u Srpskim selima SDS zapravo nije ni organizovana“, a HSS čak ni u par sela gdje su živjeli Hrvati u općini nije uspio razviti nikakvu djelatnost.⁵⁶ Banska je vlast jedno vrijeme tolerirala ovakav rezultat. Ipak, u prosincu 1940. raspustila je kninsko općinsko vijeće i upravu te kao privremeno-g upravitelja postavila HSS-ovca Vicu Musića.⁵⁷

U vukovarskom kotaru za raspalsavanje djelatnosti JRZ u predizborno vrijeme kotarski je poglavar optužio prvaka te stranke Paju Šumanovca, odvjetnika iz Vinokovaca koji je „pozvao Srbe da ne idu s nikim na izbore već sami, da se grupišu oko srpskog fronta, jer da će ovaj srez ionako odmah posle općinskih izbora, 25. o.m. biti otepljen od banovine Hrvatske“.⁵⁸ Nadalje, u okolici je agitirao i drugi član vladajuće JRZ Vojislav Janjić, bivši ministar, koji je hvalio Sporazum, ali se „besomučno obara na politiku SDS-a i naročito ih kritikuje obzirom na raspuštanje nekoliko općinskih

51 „Proglas predsjednika vlade g. Cvetkovića Srbima u banovini Hrvatskoj“, *Jutarnji list* (Zagreb), 1. 5. 1940, 7.

52 Konjević, „Općinski izbori“, 273.

53 Vidi primjerice slučaj u Kistanju. HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 199, Dopis kotarskog poglavarstva benkovackog BVBH-KB, 6. 5. 1940.

54 Više o djelovanju braće Nike i Vlade Novakovića i njihovim naporima za izdvajanje Sjeverne Dalmacije iz sastava Banovine Hrvatske vidjeti Regan, *Sporazum ili nesporazum*, 266-269 te Žutić, *Liberalizam i Srbi u prvoj polovini XX veka*, 187.

55 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 234, Dopis kotarskog poglavarstva kninskog BVBH-KB, 17. 5. 1940.

56 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 269, IBV-Split izvještava BVBH o razlozima pobjede opozicijskih lista u pojedinim općinama, 31. 5. 1940.

57 Regan, *Sporazum ili nesporazum*, 294.

58 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 290, Dopis kotarskog poglavarstva vukovarskog BVBH-KB, 15. 5. 1940.

odbora u nekoliko općina ovoga sreza“.⁵⁹ Na ovakve se načine u izbornu vrijeme koristio nacionalni diskurs, često uz kritiku postojećeg stanja u zemlji i u određenoj lokalnoj zajednici, ali i uz isticanje odanosti toj istoj državi i dinastiji – ponekad čak i kombinirao s idejom o potrebi mobilizacije glasača radi izvanjskih prijetnji opstojnosti monarhističke Jugoslavije.⁶⁰

Što se tiče drugih stranaka, letak „Srbima i Hrvatima – Jugoslovenskim nacionalistima u Banovini Hrvatskoj“ koji je u ime sjene nekad jake diktatorske Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) potpisao liječnik i senator Petar Zec naglašavao je potrebu kohezije svih „nacionalnih snaga“ i njihov izlazak na općinske izbore u Banovini Hrvatskoj. Iako se kritiziralo raspisivanje izbora u doba ratne ugroženosti cijele države isticala se potreba da svi svjesni građani pokažu da su protiv „mačekovske diktature“ te tako istaknu „protest protiv svega što se sada u Hrvatskoj radi“.⁶¹

U miješanim etničkim sredinama, pa čak i unutar srpskog etničkog korpusa, postojalo je jasno raslojavanje na one koji jesu za politiku Sporazuma i time su podržavali liste SDS-a, tada bliže HSS-u, i one koji su navodno bili nezadovoljni HSS-ovim protežiranjem samo dijela srpskih političkih predstavnika u Banovini Hrvatskoj, pa su bili skloniji dati svoj glas lokalnim kandidatima JRZ, JNS, Demokratske stranke, ‘Zbora’ ili nekim drugim „građanskim srpskim listama“. Ova druga strana bila je heterogena, te unatoč tome što je mogla poslužiti kao okupljalište antisporazumaških snaga u njoj nije bilo prave suradnje na višoj razini od one lokalne. To je vidljivo kroz postavljanja tek pojedinih zajedničkih lista u nekim općinama, u pravilu kako bi se u toj sredini lokalno onemogućio uspjeh lista SDS ili SDK.⁶² Takve su se pojedinačne ili koalicijske liste, kao i one njima suprotstavljene SDS ili SDK, nastojale uvijek prikazati kao zastupnici interesa Srba u Banovini Hrvatskoj.⁶³

Stranka koja je otvoreno u svim prilikama napadala HSS i politiku Sporazuma definitivno je bio Jugoslavenski narodni pokret ‘Zbor’, koji je to osobito pokazivao u nekolicini ruralnih sredina Banovine Hrvatske gdje su imali određeni broj pristaša – primjerice u Sokolovcu kraj Koprivnice.⁶⁴

Frankovci, tj. bivši pravaši, bili su u proljeće 1940. obezglavljeni hapšenjem Mile Budaka i zabranom lista *Hrvatski narod* te praćenjem djelatnosti njihovih akademskih društava Matija Gubec i Ante Starčević⁶⁵ pa su odlučili ne sudjelovati na izborima. Apstinirali su i od glasanja. Iako su ih lokalne prilike ponegdje poticale na aktivnost, utvrditi tko je doista *frankovac* je teško jer je to pojam kojim su se općenito

59 *Isto*.

60 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 255, Dopis kotarskog poglavarstva šidskog BVBH-KB, 6. 5. 1940.

61 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 255, Nedatirani letak „Srbima i Hrvatima – Jugoslovenskim nacionalistima u Banovini Hrvatskoj“.

62 Boban, *Maček i politika HSS*, knj. 2, 250.

63 Usp. Boban, *Maček i politika HSS*, knj. 2, 248 te Regan, *Sporazum ili nesporazum*, 169.

64 HR-HDA-155-BHKB, kut. 28, 28713/40; Dopis kotarskog poglavarstva koprivničkog BVBH-KB, 13. 5. 1940.

65 JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 560-562.

htjeli diskreditirati politički protivnici. Primjerice, u općini Čabar formalno su na izbore izišle dvije liste HSS-a. Jednu je vodio dotadašnji načelnik Valentin Korošec, a drugu, „disidentsku“ Ivan Rede. Korošćeva grupa je Redea i njegove pristaše opisivala kao frankovce.⁶⁶ U općini Gospić bile su postavljene tri liste, HSS-a, SDS-a te JNS i JRZ pa su se lokalni „frankovci odlučili da glasuju, samo da Srbi dobe čim manji broj odbornika“.⁶⁷

Budući da je komunistička partija bila ilegalna komunisti su izlazili na izbore formirajući liste s raznim imenima. (Kripto)partijskim listama otežavano je postavljanje te su često i odbijane. Komunistička lista tako je odbijena u Visu i Imotskom, dok je u Trilju sud iz formalnih razloga također odbio listu.⁶⁸ Prema službenim podacima ukupno je istaknuto na izborima 15 „radničkih“ lista i 10 „ljevičarskih“ od ukupno 1057 prijavljenih listi u 90 kotara i 625 općina.⁶⁹ Komunistička partija Hrvatske se zalagala za održavanje svih izbora u Banovini Hrvatskoj – općinskih, saborskih i skupštinskih, u što kraćem roku.⁷⁰ Njen Centralni komitet (CK KPH) je naložio članovima partije da se glasa za „listu radnog naroda“, a tamo gdje takvih listi nema, naloženo je da se ne izlazi na izbore.⁷¹ Komunisti su najviše uspjeha imali u Dalmaciji, tj. širem splitskom području, otocima i najsiromašnijim dijelovima Dalmatinske zagore. Izvan tog uskog područja njihovi su rezultati bili izrazito slabi, a najčešće nisu imali niti postavljene liste. U bosanskohercegovačkim kotarima pod ingerencijom Ispostave banske vlasti u Splitu radnička lista formirana je jedino u općini Mostar-selo.⁷² Na području bivše Savske banovine postavljene su komunističke liste u desetak općina, dok je načelnik u Vrhovinama bio od jeseni 1939. komunist Milan Vukmirović Škarpa, nakon što je smijenjen JRZ.⁷³ Radničko-seljačka lista odnijela je pobjedu u općini Sela kod Siska.⁷⁴

U Dalmaciji je pak, kao što je napomenuto, uspjeh bio puno značajniji te je u velikom broju mjesta postavljena komunistička lista. Tome su znatno doprinosile i razmirice unutar organizacija HSS-a na lokalnoj razini.⁷⁵ Komunisti, kako se navodi u

66 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 139, 54301/40, Dopis kotarskog poglavarstva čabarskog BVBH-OUP, 15. 5. 1940.

67 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 224, Dopis kotarskog poglavarstva gospićkog BVBH-OUP, 25. 5. 1940.

68 Ivan Jelić, *Komunistička partija Hrvatske*, knj. 1, 356; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. 360, 30.000 – 40.000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva imotskog o kretanju komunizma, 1. 6. 1940; Dušan Livada, „Osnivanje i rad organizacija KPJ“; Sibe Kvesić, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*. Komunisti su namjeravali izaći na izbore preko Stranke radnog naroda, koju su osnovali kako bi na određeni način „izašli“ iz ilegalnosti i sudjelovali donekle u stranačkom životu. Međutim, pošto vlasti nisu legalizirale tu stranku, ona je izgubila smisao te je ubrzo ugašena. Ivan Jelić, „Posljednji broj ‘Naših novina’“, 181-183.

69 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 269, Popis istaknutih lista na općinskim izborima, s.a. [1940].

70 Boban, *Maček i politika HSS*, knj. 2, 255.

71 Konjević, „Općinski izbori“, 277.

72 „Kandidatske liste u bosansko-hercegovačkim kotarima“, *Hrvatski glasnik* (Split), 17. 5. 1940, 6.

73 Jelić, *Komunistička partija Hrvatske*, knj. 1, 357.

74 Konjević, „Općinski izbori“, 293.

75 „Paško Kaliterna u Muću, Lečevici i Klisu“, *Hrvatski glasnik* (Split), 9. 5. 1940, 5.

izvješću Ispostave banske vlasti u Splitu, u kampanji nisu isticali komunističke parole „nego rade pritajeno raznim popularnim parolama“.⁷⁶ U Makarskoj je komunistička lista osvojila 6 od 36 vijećničkih mjesta, u Gradcu 6 od 24, a u Vrgorcu 8 od 36.⁷⁷ U Kaštel Lukšiću su ljevičari osvojili 5 vijećničkih mjesta, u Omišu 5, a u općini Priko-Poljica i u Klisu 1. U općini Pučišća na Braču osvojili su 2 mandata, a u Selcima na istom otoku 5.⁷⁸ Istaknuti komunist Drago Gizdić izabran je u općini Klis kao nositelj liste za načelnika.⁷⁹ Komunisti su pobijedili na izborima u manjem hvarskom mjestu Vrboska, u Komiži na otoku Visu,⁸⁰ Trogiru i u Sinju. U Komiži su komunisti navodno pobijedili uz pomoć članova Jugoslavenskog sokola, odnosno jugoslavenski orijentiranog građanstva.⁸¹ U Vrboskoj su također, s obzirom na malu razliku, ključnu prevagu imale pristaše JNS-a, koje su podržale komuniste.⁸² U susjednom Visu, gdje su komunisti bili slabiji nego u Komiži, odbijena je komunistička lista, pa više od pola birača nije izašlo na izbore. Nakon što je načelnik općine tražio poništenje izbora u Komiži, Upravni sud odbio je žalbu, a na početku srpnja 1940. formirana je nova općinska uprava, od tri člana Bloka radnog naroda (komunisti, op. a.) i dva HSS-ovca, dok je načelnik postao komunist. U trogirskoj općini (pro)komunisti su osvojili 34 vijećnika, a lista HSS-a samo 2 te je načelnik postao komunist Ivan Maravić-Pavela.⁸³

Pobjedi komunista u Trogiru doprinijeli su teško ekonomsko stanje, „trzavice“ unutar lokalnog HSS-a i loše upravljanje općinom, zbog čega je kotarski poglavar 13. svibnja tražio odgodu izbora i formiranje privremene općinske uprave.⁸⁴ U Sinju su također pobijedili komunisti, na što je uvelike utjecalo HSS-ovo ranije loše upravljanje općinom, kao i izrazito loša ekonomska situacija. Unutar sinjskog HSS-a u jeku su bile

76 *Isto.*

77 HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. 360, 30.000 – 40.000, Mjesečno izvješće makarskog kotarskog poglavarstva o kretanju komunizma, 1. 6. 1940. U Makarskoj je SDK dobio 30 vijećnika, a u Vrgorcu HSS 28. „Poslije općinskih izbora u Hrvatskoj“, *Hrvatska straža* (Zagreb), 23. 5. 1940, 2.

78 „Rezultati općinskih izbora: po broju vijećnika pojedine liste“, *Novo doba* (Split), 22. 5. 1940, 6; HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 269, Kotarsko poglavarstvo splitsko izvještava BVBH o izabranim ljevičarskim/komunističkim vijećnicima, 21. 5. 1940.

79 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 269. Kotarsko poglavarstvo splitsko izvještava BVBH o izabranim ljevičarskim/komunističkim odbornicima, 21. 5. 1940.

80 Komunisti su pobijedili u Komiži za 40 glasova, a u Vrboskoj za 12 glasova. HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. 360, 30.000 – 40.000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva hvarskog o kretanju komunizma, 1. 6. 1940.

81 Jelić, *Komunistička partija Hrvatske*, knj. 1, 359; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. 360, 30.000 – 40.000, Mjesečno izvješće kotarske ispostave Vis o kretanju komunizma, 1. 6. 1940.

82 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 145, 60243/40, Telefonski izvještaj IBV-Split o poništenju izbora u Vrboskoj te o izborima u Fojnici, priopćen Banskoj vlasti, 3. 6. 1940.

83 HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. 360, 30.000 – 40.000, Mjesečno izvješće kotarske ispostave Vis o kretanju komunizma, 1. 6. 1940; HR-HDA-155-BHKB, kut. 40, 40799/40, IBV-Split izvještava o predstojećim ponovljenim općinskim izborima u Vrboskoj i o uspostavi stalne žandarmerijske patrola u Vrboskoj, 26. 6. 1940; Jelić, *Komunistička partija Hrvatske*, knj. 1, 359.

84 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 269, Kotarsko poglavarstvo Sinj predlaže Banskoj vlasti odgodu izbora u Trogiru zbog nepovoljnog stanja u općini, 13. 5. 1940.

frakcijske borbe, pa su bile postavljene dvije suprotstavljene liste, a dio HSS-ovaca podržao je radničko-seljačku listu (komunisti) koja je pobijedila. Na čelu te pobjedničke liste bio je komunist i sinjski trgovac Vice Buljan.⁸⁵ Ukupno gledajući, komunisti su na izborima, izuzev nekih dijelova Dalmacije, ostvarili slab rezultat te su samo u izrazitoj manjini općina uopće imali svoju listu.

I neke su druge etničke skupine sa svojim listama izišle na općinske izbore 1940. godine. U općini Krndija kod Đakova većinu glasova i vijećničkih mjesta osvojila je formalno građanska lista, ali za koju su i dojučerašnji poraženi načelnik općine Adolf Gajzer i đakovački kotarski poglavar tvrdili da je zapravo lista članova „Kulturbunda“. Porazeni dotadašnji vlastodršci u istoj općini, također Nijemci, su na izborima poraženi kao lista HSS-a te su nastojali iskoristiti kod Banske vlasti činjenicu što su načelno bili skloniji suradnji s tom strankom od pobjednika izbora – koji ipak jesu bili uvedeni u dužnost.⁸⁶ Slično se dogodilo u općini Vinkovačko Novo Selo.⁸⁷

Sve ovo se nekako naslanjalo na raniji stav Njemačke narodnosne zajednice da na izbore 1940. u onim općinama u kojima većinu stanovništva imaju Nijemci oni iziđu samostalno, po mogućnosti s jednom listom. Ipak, kao i na ranijim izborima, u općinama gdje sami nemaju većinu trebalo je dogovoriti predizbornu koaliciju „s onom listom hrvatskoga naroda, koja ima najviše izgleda, tako da određen broj svijesnih njemačkih kandidata, razmjerno broju njemačkoga pučanstva, pristupi nekoj političkoj stranci“. ⁸⁸ Posljednje se očitovalo, primjerice, u postavljanju zajedničkih Hrvatsko-njemačkih listi u Berku kod Vukovara, ali i u susjednim općinama Čakovcima, Antinu i Svinjarevcima.⁸⁹ Vodstvo Kulturbunda na ovim izborima željelo je ostvariti „što bolje rezultate i zato sebi privući sve Nijemce, dok su ‘Hrvatashi’ (Kroatlinge) ili odnarođeni Nijemci označeni kao prepreka u osvajanju vlasti u općinama“, makar su načelno podupirali suradnju s HSS-om na ovim izborima te su zato dobili 177 vijećničkih mjesta u 45 općina.⁹⁰

Kandidacijske liste

Prema službenim podacima prikupljenima posredstvom kotarskih poglavarstava izbori su se 19. svibnja trebali održati u 625 općina raspoređenih kroz 90 kotara. Dakle u oko 80 općina i punih 9 kotara Banovine Hrvatske oni nisu održani tu nedjelju, pa

85 Konjević, „Općinski izbori“, 289.

86 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 143, 58756/40, Dopis kotarskog poglavarstva đakovačkog BVBH-OUP, 7. 6. 1940.

87 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 146, 61824/40, Dopis mjesne organizacije HSS Vinkovačko Novo Selo banu BH, 21. 5. 1940; HR-HDA-157-BHOUP, kut. 146, 61824/40, Dopis kotarskog poglavarstva vinkovačkog BVBH-OUP, 13. 8. 1940.

88 „Općinski izbori i Nijemci“, *Obzor* (Zagreb), 2. 5. 1940, 3.

89 „Sporazum Hrvata i Nijemaca u Berku“, *Srijemski Hrvat* (Vukovar), 11. 5. 1940, 3.

90 Nikica Barić, „Njemačka manjina u dokumentima banskih vlasti“, 125.

se može reći da su podaci ponešto nepotpuni za spomenuti 19. svibnja 1940. godine. Nadležni kotarski sudovi su odmah ili nakon kraćih nadopuna⁹¹ u danima prije izbora potvrdili ukupno 1057 kandidacijskih lista. Kako je bilo malo vremena za pripremu izbora i kampanju, mnoge su liste odobrene doslovno u nekoliko dana koji su prethodili izborima.⁹²

U većini općina u Banovini Hrvatskoj postavljena je po jedna lista HSS-a. U 620 općina u kojima su se 19. svibnja vršili izbori samo u prvom valu bilo je prijavljeno 470 samostalnih lista HSS-a, a u većini preostalih ta je stranka išla u koaliciji. U barem 322 općine nije bilo protulista HSS-ovoj listi.⁹³ Ipak, u nekim su općinama, radi lokalnih (ne)prilika, bile dvije, pa čak i tri liste koje su nosile ime te stranke. Isto tako, u nekim su općinama HSS i SDS išle odvojeno, navodno kako bi tek na temelju izbornog rezultata pravedno uredile suradnju u općinskom vijeću. Iako je HSS podupirao predizborne koalicije sa Samostalnim demokratima u miješanim sredinama, negdje je postojao jasan otpor ovoj suradnji.⁹⁴

Banska je vlast bila zainteresirana da sazna kakve će se liste pojaviti na izborima. Stoga je krajem travnja zatražila od svih 99 kotarskih poglavarstava na svom teritoriju da tjedan dana prije početka izbora, tj. 12. svibnja, podnesu opširne izvještaje u kojima bi opisali koliko se po općinama na njihovom teritoriju bira vijećnika, koliko ima upisanih birača i birališta, te koliko je listi po sudovima odobreno i „kakvo obilježje ima pojedina kandidatska lista /n.pr. HSS, SDS; SDK, disidentska HSS, Njemačka, Mađarska, Građanska, Radnička i t.d./“.⁹⁵ Treba imati na umu da je ovime dano pravo kotarskim poglavarima da pojedinu listu opišu po vlastitom nahođenju. Tako se pod nedefiniranim nazivom „građanska lista“ zapravo sakrivalo da su listu podnijeli lokalni disidenti HSS-a ili SDS-a, a ponekad dotadašnji pristaše JNS ili JRZ koji se nisu htjeli javno prikazati kao protivnici novih političkih prilika nastalih stvaranjem Banovine Hrvatske.⁹⁶

Kandidacijske su liste vrlo šaroliko opisali nadležni kotarski poglavar u svojim izvještajima Banskoj vlasti u Zagrebu, pa je teško jednostavno objasniti generalnu razliku između svake od 44 „građanske“ s nekima od 31 „vanstranačkih“ lista. Bilo kako bilo, podaci su kako ih sumarno navodi i sam izvor iskazani u tablici koja slijedi.⁹⁷

91 Usp. „Okružnice općinskim poglavarstvima o općinskim izborima“, *Hrvatski dnevnik*, 16. 4. 1940, 5. te „Okružnice kotarskim sudovima o ispravcima općinskih listina“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 16. 4. 1940, 5.

92 Npr. „Dovršene pripreme za općinske izbore u Slavoniji“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 16. 5. 1940, 5.

93 „Koliko je predano kandidatskih lista u Hrvatskoj“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 19. 5. 1940, 5.

94 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 238, Dopis kotarskog poglavarstva kostajničkog BVBH-KB, 28. 2. 1941.

95 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 215, Okružnica BVBH-UOP svim kotarskim poglavarstvima, 30. 4. 1940.

96 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 215, Dopis kotarskog poglavarstva donjomiholjačkog BVBH-OUP, 20. 5. 1940.

97 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 284, Nedatiran dokument „Izborni podaci“, [svibanj] 1940; isto u: Konjević, „Općinski izbori“, 279; Valja istaknuti da postoje i neki drugi izvori, novinski, objavljeni neposredno prije izbora, koji dosta umanjuju broj prijavljenih lista npr. SDS i SDK ili radničkih, tj.

Tablica 1: Kandidacijske liste prijavljene za općinske izbore 19. svibnja 1940. u Banovini Hrvatskoj

Karakter liste	Broj prijavljenih lista	Karakter liste	Broj prijavljenih lista	Karakter liste	Broj prijavljenih lista
HSS	538	JNS	4	Radničke	15
Disidentska HSS	67	JRZ i JNS	7	Ljevičarske	10
SDS	80	Zemljoradnici	3	Srpske	22
Disidentska SDS	2	Zemljoradnici, JRZ i JNS	3	Njemačke	14
SDK	98	Radikali	6	Mađarske	1
Disidentska SDK	2	Jugoslavenske nacionalne	2	Ljotićevske	3
Muslimani i HSS	2	Kombinirane razne stranke	21	Hrvati i Nijemci	1
JMO	4	Građanske	44	Ostalih stranaka	7
JRZ	68	Vanstranačke	31	Ukupno:	1057 lista

Jedno od obilježja općinskih izbora 1940. bila je i slaba izlaznost na birališta, koja nije detaljno objašnjena u medijima.⁹⁸ Ponegdje, gdje je bilo više listi, radi lokalnih dinamizama izbori jesu pobudili zanimanje općinara. Ipak, međunarodne okolnosti su po nekim novinskim opisima birače više tjerale da razmišljaju o daljnjem tijeku Drugog svjetskog rata u Europi nego o lokalnim prilikama te su dovele do toga da interes za općinske izbore bude manji od onoga „kako se to kod raspisa izbora očekivalo“.⁹⁹ Na slab odaziv birača su utjecale i druge okolnosti. Tako je, primjerice, kotarski poglavar ivanečki pravdao izlaznost „radi nevremena [na dan izbora], ali i što su mnogi ljudi na zaradi“. Istodobno je morao ponoviti da se u općini Cvetlin izbori nisu ni održali jer se službeno nije prijavila niti jedna kandidacijska lista.¹⁰⁰ Dodatni je razlog slabe izlaznosti u mnogim općinama mogućnost biranja samo jedne liste, obično one koja je bila HSS-ova ili imala potporu te stranke.¹⁰¹

Uz općenito odsustvo onih koji su mogli birati vijećnike, posebno je nezdogan dojam ostavljalo izbjivanje onih koji su se nalazili na listama, tj. za koje se moglo glasati. U mnogim mjestima vladalo je određeno nezadovoljstvo jer su u danima koji su prethodili izborima u tom kraju vršene regrutacije i odlasci na služenje vojnog roka, a zatim je

ljevičarskih lista. Usp. „153 liste SDK i SDS“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 18. 5. 1940, 5. te „Koliko je predano kandidatskih lista u Hrvatskoj“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 19. 5. 1940, 5.

98 Boban, *Maček i politika HSS*, knj. 2, 251.

99 „Kandidacione liste za nedjeljne izbore“, *Novo doba* (Split), 15. 5. 1940, 6. Da su vanjskopolitičke, tj. ratne (ne)prilike dosta utjecale na nezainteresiranost birača i na lokalnoj razini bio je mišljenja i Dragoljub Jovanović. Jovanović, *Političke uspomene*, knj. 6, 80.

100 Nakon dvije odgode, tu će izbori biti održani tek 9. lipnja 1940, nakon što se ipak našlo dovoljno birača za sastaviti jednu kandidacijsku listu. HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 229, Dopis kotarskog poglavarstva ivanečkog BVBH-KB, 19. 5. 1940.

101 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 257, Dopis kotarskog poglavarstva pakračkog BVBH-OUP, 20. 5. 1940; HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 230, Dopis kotarskog poglavarstva jastrebarskog BVBH-KB, 12. 8. 1940.

mnogim muškarcima došao i žurni poziv za prisustvovanje vojnim vježbama.¹⁰² Osim svih navedenih razloga na izlaznost je nesumnjivo utjecalo i razočaranje u restriktivne izborne propise, općenitu gospodarsku, društvenu i političku situaciju u Banovini i državi, pa čak i HSS kao stranku na vlasti. Iako nemamo podatke za sve općine i sve kotare, neki sačuvani izvještaji kotarskih poglavarstava bili su alarmantni. Npr. u općinama kotara Ludbreg, s iznimkom centra kotara, svugdje su postavljene samo liste HSS-a. U takvim okolnostima u svim općinama kotara prosječna izlaznost iznosila je 21.98 %.¹⁰³ Izlaznost je čini se bila nešto bolja u Slavoniji i Srijemu. U kotaru Vukovar, koji je bio nadležan za čak 25 općina, pogotovo u većinski srpskim ili miješanim sredinama te onima gdje je bilo više postavljenih listi birači su očigledno bili zainteresiraniji za izbore. U općinama Tordinci i Petrovci jedino se moglo glasati za liste HSS-a pa je izlaznost bila 25, odnosno 29 %. S druge strane u općini Vera, gdje je lista SDS-a odnijela pobjedu nad listom JRZ, izlaznost je bila visokih 85 %.¹⁰⁴

Iako je izlaznost birača na općinske izbore u Banovini Hrvatskoj varirala od sredine do sredine, bez sačuvanih dokumenata ili drugih izvora za sve lokalne jedinice, načelno se možemo složiti sa zaključcima Mile Konjevića, koji je procjenjivao da je ona iznosila otprilike 40,82 %. Bilo je to nesumnjivo i veliko razočaranje za HSS jer je izlaznost na izborima za Narodnu skupštinu samo dvije i pol godine ranije, tj. u prosincu 1938., na istom teritoriju premašivala 80 % ukupnog broja upisanih birača.¹⁰⁵

Rezultati izbora

Kako se bližio 19. svibnja 1940., dan određen za izbore u većini općina Banovine Hrvatske, ipak je postalo jasno da su planirana četiri tjedna od njihove najave do provedbe predstavljala malo vremena da se detaljno obave sve potrebne pripreme i predradnje kako bi sve lokalne organizacije HSS-a sastavile svoje kandidatske liste i izašle na izbore. Na kraju je uslijed predizbornog prekrajanja teritorija broj općina u Banovini Hrvatskoj smanjen sa 710 na 694, a izbori u nekima od njih, kao i u čitavim kotarima Brčko, Gračac, Derventa odgođeni su za 26. svibnja, odnosno 2. lipnja 1940. godine, kada su se trebali održati izbori i u tek spojenoj općini Konavoska Gruda–Cavtat. Radi nekandidiranja niti jedne liste ili nepravilnosti oko njihove prijave izbore je trebalo održati 2. odnosno 9. lipnja po prvi puta i u općinama Pazarište (kotar Perušić), Brestovsko (k. Fojnica), Kloštar Ivanić (k. Čazma), Bosiljevo (k. Vrbovsko), Slavonski Šamac (k. Županja) te Cvetlin (k. Ivanec), dok je „uslijed nereda i drugih incidenata“ izbore trebalo održati ponovno 26. svibnja u općinama Andrijaševci i Retkovci (k.

102 HR-HDA-155-BHKB, kut. 28, 28492/40, Dopis IBV-Split BVBH-KB, 13. 5. 1940.

103 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 243, Dopis kotarskog poglavarstva ludbreškog BVBH-OUP, 20. 5. 1940.

104 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 290, Dopis kotarskog poglavarstva vukovarskog BVBH-OUP, 22. 5. 1940.

105 *Isto*, 282, 285-286.

Vinkovci), Opuzen (k. Metković), Gunja (k. Županja) te Farkaševac (k. Bjelovar). Za općine kotara Kastav, Čabar, Sušak, Delnice, Benkovac i Šibenik izbori su „odloženi na neizvjesno vrijeme“.¹⁰⁶ I na odgođenim ili ponovljenim izborima HSS i njegovi koalicijski partneri u pravilu su premoćno ostvarivali većinu.¹⁰⁷

Iako ni Banska vlast ni HSS, kako na lokalnoj, tako i na višoj razini, nisu bili potpuno zadovoljni rezultatima izbora, u načelu su ipak prihvatili njihove rezultate, tj. vijeća, uprave i načelnike koji su nakon izbora barem načelno podržali politiku Sporazuma. Tako su prihvatili sve izabrane u kotaru Glina,¹⁰⁸ ili u nemirnom kotaru Hvar.¹⁰⁹

Ono što u konačnici može pomalo iznenaditi je slaba prolaznost lista srpskog dijela Udružene opozicije na općinskim izborima u Banovini Hrvatskoj. Narodna radikalna stranka, tj. njen dio koji je ostao vjeran Glavnom odboru, zatim Demokrati i Zemljoradnici zapravo ni nisu izišli s većim brojem lista na ove izbore, pogotovo ako isključimo prostor današnje Bosne i Hercegovine. Ipak, malen broj osvojenih vijećničkih mandata jasan je pokazatelj da su te stranke među banovinskim Srbima izgubile do trenutka izbora većinu svoga ranijeg značaja.¹¹⁰ S druge strane ni JNS nije uspio ostvariti značajniji rezultat, unatoč tome što je bar jedan dio stranačkih prvaka tražio doticaj i zatim na izborima zastupao ideje društva „Krajina“ i „Srbi na okup“, koji su tražili odvajanje krajeva naseljenih većinski Srbima iz sastava Banovine Hrvatske.¹¹¹

Na izborima održanima 19. svibnja 1940. izabrana su općinska vijeća u 90 od 99 kotareva, tj. u 625 od 694 općine Banovine Hrvatske. U preostalim općinama, većinom radi pregrupiranja njihova teritorija, ili nepotvrđivanja lista od strane nadležnih sudova, izbori će se održati u dvije nedjelje 26. svibnja i 2. lipnja. HSS je 19. svibnja samostalno dobio vlast u čak 425 općina, a u još 106 kao lista SDK, tj. zajedno s SDS-om. Za HSS ovo je bilo dokaz da je SDS „najjača srpska stranka u Hrvatskoj, i da stvarno zastupa većinu Srba iz Hrvatske“.¹¹² „HSS i Muslimani dobili su 4 općine, HSS i Nijemci jednu općinu, SDS sami 27 općina, SDS sa drugim srpskim strankama jednu općinu a SDK s raznim grupama jednu općinu. Prema tome, dakle, dobila je HSS te

106 Usp. HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 245, Nedatirani koncept naredbe bana BH o terminima izbora, [svibanj] 1940; „Odgoda općinskih izbora u pet kotareva“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 18. 5. 1940, 5; „Odgoda izbora u općinama, u kojima nisu potvrđene liste“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 18. 5. 1940, 5. Makar Ljubo Boban ističe da je do odgode općinskih izbora u kotarima Kastav, Čabar, Sušak, Delnice, Benkovac i Šibenik došlo „zbog nesređenih prilika“ (BOBAN, *Maček i politika HSS*, knj. 2, 252), valja uočiti da su mahom radilo o pograničnim kotarima, na granici s Kraljevinom Italijom. Iako to nije nigdje izrijekom navedeno, vjerojatno iz straha od moguće destabilizacije toga područja izborima odlučeno je da se ovdje zadrže dotadašnje uprave i načelnici, dok ne prođe ratna prijetnja.

107 „Izbori u Konavljju i Opuzenu“, *Hrvatski glasnik* (Split), 27. 5. 1940, 5.

108 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 249, 16985/41; Dopis kotarskog poglavarstva glinskog BVBH-OUP, 5. 2. 1941.

109 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 249, 17480/41, Dopis kotarskog poglavarstva hvarskog BVBH-OUP, 5. 2. 1941..

110 Regan, *Sporazum ili nesporazum*, 237.

111 *Isto*, 242-253, 284-290.

112 Ljudevit Tomašić, „Pobjeda na općinskim izborima“, *Seljački dom* (Zagreb), 23. 5. 1940, 1.

SDK zajedno od 625 občina njih 564, a sve ostale grupe dobile su 61 općinu. Među tim ostalima imate n.pr. JRZ, koja je dobila 20 općina, zajedničke srpske liste dobile su 8 općina, vanstranačke srpske liste 18 općina, Muslimani sami 2 općine, ljevičari jednu općinu, Zemlji radnici jednu općinu, Nijemci 3 općine, a neka građanska i nezavisna lista svaka po 2 općine.¹¹³ Druga su glasila objavila zbirno broj vijećničkih mandata koji je ostvarila pojedina politička grupacija na općinskim izborima 19. svibnja. Rezultati su bili sljedeći: HSS 9385 mandata, SDK 1708, SDS 767, HSS i Muslimani 149, Muslimani 25, JRZ 489, JRZ sa JNS i Zemlji radnicima 39, JRZ i JNS 24, Izvanstranačke srpske liste 262, Radikali 46, Radničke liste 54, „Zbor“ 40, JNS 28, Zemlji radnici 2, Mađarske 2 i Njemačke liste 56 mandata.¹¹⁴

Slično je bilo i s objavom rezultata naknadnih izbora održanih 26. svibnja u 20 općina. Službene vijesti samo su govorile o pobjedi HSS-a u većini općina, uz dobru izlaznost te mir i red na biračkim mjestima.¹¹⁵ Točan broj izabranih vijećnika i načelnika je ipak i dalje varirao, najvećim dijelom radi izbora koji su se u nadolazećim mjesecima iz raznih razloga ponavljali u pojedinim općinama, uz imenovanja povjerenika namjesto izabranih u nekim drugim općinama.

HSS nije mogao odoliti pa se na razne načine hvalio uspjehom na ovim izborima. Istodobno je glorificirao i svog koalicijskog partnera, SDS.¹¹⁶ Čini se da je najveći gubitnik bio JRZ koji je u odnosu na 1936. općinskim izborima 1940. izgubio vlast u većini općina.¹¹⁷ Dapače, u tjednima koji su slijedili mnogi su se novinski tekstovi u Banovini Hrvatskoj osvrtni na iznimno slab rezultat JRZ, koja je na državnoj razini podržavala *Sporazum* da bi na periferiji Banovine Hrvatske nastojala pobuditi nezadovoljstvo tim istim *Sporazumom* i Banovinom Hrvatskom.¹¹⁸

HSS je pobjedu na općinskim izborima pokušao na neki način prikazati na pojednostavljeni i pravocrtiniji način, vjerojatno kako bi se stvorio dojam da je to što je većina općina u rukama njegovih pristaša „dokaz velike svijesti hrvatskog seljačkog naroda i znak početka preporoda naših općina“.¹¹⁹ Isto tako, iako je HSS prije izbora pokušavao smiriti tenzije, ističući kako da oni imaju samo komunalni karakter za stanovnike pojedine općine, poslije njihovog održavanja počeli su putem medija tvrditi kako su izbori imali određeni karakter referendumu o tome prihvaćaju li stanovnici Banovine

113 *Isto*.

114 „Rezultati općinskih izbora“, *Hrvatska straža* (Zagreb), 22. 5. 1940, 3; Na neki način ova brojka odudara od tabličnih rezultata koje je objavio Mile Konjević, a po kojima je HSS dobio 8999 vijećničkih mjesta, SDK 1708, SDS 702 itd. Imajmo u vidu da se Konjević također na neki način ogradio od tih rezultata, ističući nepotpunost arhivskih i drugih izvora. Konjević, „Općinski izbori“, 284.

115 „Rezultati naknadnih općinskih izbora u Hrvatskoj“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 28. 5. 1940, 5.

116 „Rezultati općinskih izbora u Hrvatskoj 1936. i 1940.“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 26. 5. 1940, 3.

117 „Rezultati općinskih izbora u mješovitim općinama banovine Hrvatske“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 29. 5. 1940, 5; Mile Konjević čak iznosi popis općina koje je JRZ izgubila u korist SDS-a na ovim izborima. Konjević, „Općinski izbori“, 283.

118 „JRZ-a u Hrvatskoj likvidirana“, *Nova riječ* (Zagreb), 2. 5. 1940, 6; „Općinski izbori u Hrvatskoj“, *Srijemski Hrvat* (Vukovar), 25. 5. 1940, 1.

119 Ljudevit Tomašić, „Pobjeda na općinskim izborima“, *Seljački dom* (Zagreb), 23. 5. 1940, 1.

Hrvatske politiku novoga unutardržavnog smjera, tj. onu Sporazuma i vlade Cvetković-Maček. Sam je vođa HSS-a istakao neposredno nakon izbora znakovitu poruku protivnicima politike Sporazuma: „Nakon provedenih izbora mogu sa zadovoljstvom izjaviti, da je koalicija HSS-a i SDS-a odnijela u Hrvatskoj 90-postotnu pobjedu. [...] Izraziti pak protivnici sporazuma nisu se usudili pod svojom firmom ni pokazati, nego su izišli pod nazivom ‘Zajednička srpska’ ili ‘Vanstranačka srpska lista’, te su dobili svega 4 posto svih općina. Ako uočimo činjenicu, da u Hrvatskoj živi oko 20 posto Srba, to znači da se protiv sporazuma izjavila [izjasnila, op. a.] tek jedna petina Srba.“¹²⁰ I SDS je na isti način gledao na izbore, opisujući ih kao „veliku pobjedu Hrvatsko-srpske solidarnosti“.¹²¹

Izbori u bosanskohercegovačkim kotarima Banovine Hrvatske

Iako je HSS isticao da izbori nisu značajni, kako je napisala katolička *Hrvatska straža*, „u općinama sa srpskom većinom i u mješovitim općinama s muslimanskim stanovništvom, kao i u krajevima gdje postoji jače ljevičarska agitacija ti izbori nisu i bez političkog značenja“.¹²² Upravo su zato za HSS bili važni izbori u bosanskohercegovačkim kotarima kako bi se testirao legitimitet nove vlasti u često nacionalno izmiješanim sredinama, u kojima SDS kod lokalnih Srba nije imao znatniju podršku.

Vodstvo HSS-a i s njima povezani tisak odašiljali su prijateljske poruke prema bosanskohercegovačkim muslimanima nastojeći ih pridobiti u svoje redove.¹²³ Bosanskohercegovački muslimani pak, zbog rascjepa u Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji, koja ih je do tada gotovo plebiscitarno predstavljala s autonomističkim programom, odlučivali su o istupu na izborima, ovisno o lokalnoj situaciji, pri čemu je mjesna elita odlučivala kojoj se opciji prikloniti ili izići samostalno na izbore.¹²⁴ Generalno za izbore u Banovini Hrvatskoj vrijedi zaključak *Muslimanske svijesti*, koju je uređivao hrvatski nacionalist Munir Šahinović, da „muslimansko političko predstavništvo nije ove izbore vezalo ni uz kakvu određenu političku parolu, nego je prepušteno pojedinim muslimanskim naseljima da nadju najpogodniji način istupa na izbore“, pri čemu je „najvećim dijelom“ suradnja bila s katolicima, a ponegdje i s pravoslavicima, dok se „nije odrazila borba između samih muslimana u većim razmjerima“.¹²⁵

Što se tiče muslimana unutar HSS-a, stranka je prilikom formiranja listi pazila na uravnoteženu zastupljenost katolika i muslimana. Tako su primjerice u kotaru Travnik,

120 „Neuspjeh protivnika Sporazuma“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 23. 5. 1940, 4.

121 „Velika pobjeda Hrvatsko-srpske solidarnosti“, *Nova riječ* (Zagreb), 22. 5. 1940, 6.

122 „Poslije općinskih izbora u Hrvatskoj“, *Hrvatska straža* (Zagreb), 23. 5. 1940, 2.

123 Alija Šuljak, „Hrvatska seljačka stranka i muslimani u Bosni i Hercegovini“, *Seljački dom* (Zagreb), 18. 4. 1940, 2.

124 Opširno o različitim političkim koncepcijama predstavnika bosanskohercegovačkih muslimana u razdoblju 1939.–1941. vidi: Zlatko Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 503–725.

125 „Poslije općinskih izbora u Banovini Hrvatskoj“, *Muslimanska svijest* (Sarajevo), 29. 5. 1940, 1.

koji je imao četiri seoske općine, bile postavljene samo liste HSS-a (JRZ je apstinirao) i to su u dvije općine nositelji liste bili katolici, a u dvije muslimani.¹²⁶ Iako se u tom kotaru pazilo na paritet katolika i muslimana, izborni inženjering HSS-a smanjivao je snagu muslimana u općinama tog kotara pripajanjem općine Opara s muslimanskom većinom općini Bučići s izrazitom katoličkom većinom.¹²⁷ U kotaru Fojnica postignut je uspješan dogovor HSS-a i muslimana (HSS je pobijedio u svim općinama kotara) o sklapanju zajedničke liste, kao i u Busovači.¹²⁸

U kotaru Bugojno je pak situacija za HSS bila puno kompliciranija zbog srpske većine u općini Kupres i značajnog broja Srba u općini Bugojno. Dio muslimana u općini Bugojno opredijelio se za suradnju sa Srbima, a dio s HSS-om. Srpski blok (JRZ, JNS i Zemljoradnici) i pro-srpski muslimani postigli su dogovor da će prvi vijećnik općine biti nositelj liste JNS-a i Zemljoradnika Đorđe Radović, dok će predsjednik općine biti musliman.¹²⁹ Ipak, vjerojatno se veći dio muslimana priklonio pobjedničkoj listi HSS-a, sudeći po popisu stanovništva iz 1931.¹³⁰ Koalicija sa SDS-om u bosansko-hercegovačkim kotarima nije bila od pomoći HSS-u, budući da se u pravilu cijelo srpsko pučanstvo, u nacionalno izmiješanim općinama, opredjeljivalo za jedinstvenu srpsku listu. Iako je, u općini Kupres formalno postojala lista SDK koja je osvojila 11 mandata (1495) glasova, a zajednička srpska lista JRZ-a, JNS-a i Zemljoradnika 25 mandata (1776), razvidno je da SDS-ova komponenta u SDK nije privukla srpske glasače za tu listu jer rezultati oslikavaju nacionalnu strukturu te općine.¹³¹

Općenito u kotarima središnjeg i južnog dijela Bosne i Hercegovine koji su 1940. bili u sastavu Banovine Hrvatske, samo u općinama Gornji Vakuf i Kupres (kotar Bugojno), postojala je lista SDK, dok je u drugim općinama, izuzev spomenutog Čelebića HSS sam formirao liste.¹³² U Stocu je pak jedinu listu predvodio Omerbeg Rizvanbegović, a lista je bila „građanska hrvatsko-muslimanska“.¹³³ Lista HSS-a i muslimana odnijela je pobjedu nad „srpsko-muslimanskom“ listom u općini Burmazi kotara Stolac, dok je u drugim općinama kotara Stolac postojala samo jedna lista, odnosno u Berkovićima dvije vanstranačke srpske.¹³⁴ Separatnu nestranačku listu muslimani su formirali u općini Ljubuški (jedina lista), pod nazivom „građanska

126 „Muslimani i katolici nastupaju zajedno“, *Hrvatska straža* (Zagreb), 19. 5. 1940, 4.

127 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. godine*, knj. 2, 42.

128 „Danas je zadnji rok predaje kandidatskih lista“, *Hrvatski glasnik* (Split), 14. 5. 1940, 5; „Kandidatske liste u bosansko-hercegovačkim kotarima“, *Hrvatski glasnik* (Split), 17. 5. 1940, 6; „Daljnji rezultati općinskih izbora“, *Hrvatski glasnik* (Split), 20. 5. 1940, 5.

129 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 206, Kotarsko poglavarstvo bugojansko izvještava BVBH o predizbornoj konferenciji u Srpskom domu u Bugojnu, 17. 5. 1940.

130 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. godine*, knj. 2, 80.

131 „Ispravci rezultata općinskih izbora“, *Hrvatska straža* (Zagreb), 7. 6. 1940, 6; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. godine*, knj. 2, 80.

132 *Isto*.

133 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 269, IBV-Split izvještava BVBH o predanim izbornim listama, 14. 5. 1940.

134 „Daljnji rezultati općinskih izbora“, *Hrvatski glasnik* (Split), 20. 5. 1940, 5.

muslimanska“ te u općini Drežnica mostarskog kotara nasuprot HSS-u.¹³⁵ Jedino je u Drežnici slavila samostalna muslimanska lista nasuprot liste HSS-a, dok je u općini Blagaj kotara Mostar također prevagu odnijela hrvatsko-muslimanska lista nad srpsko-muslimanskom.¹³⁶

Najjače protusporazumno djelovanje dogodilo se u kotaru Konjic. Konjic je bio jedini bosanskohercegovački kotar Banovine Hrvatske u kojem su muslimani bili najbrojniji. Prema popisu iz 1931. u tom su kotaru živjela 16.693 muslimana, 10.735 katolika i 4739 pravoslavca.¹³⁷ Uz to, muslimani su se na izborima afirmirali kao faktor neovisan od HSS-a, uz suradnju sa Srbima. U samoj općini Konjic istaknute su tri liste: HSS-ova lista Omera Agića, zajednička lista JRZ-a i JNS-a pod vodstvom Ismeta Popovca te još jedna lista JNS-a pod vodstvom Smaje Ljubovca. U drugoj općini kotara Konjic – Oštrosku – istaknuta je lista HSS-a koju je predvodio Ibrahim Alikadić te lista JRZ-a, koju je nosio Bego Dženić.¹³⁸ Popovac je bio član Glavnog odbora društva *Gajret* te je bio jedan od predvodnika borbe protiv novog članka Jugoslavenske muslimanske organizacije Džafera Kulenovića.¹³⁹ Lokalna islamska zajednica aktivno je agitirala za protusporazumske liste.¹⁴⁰ Popovčeva je lista osvojila 24 od 36 mandata, a na njoj je listi bilo prijavljeno 25 muslimana i 10 pravoslavaca, pri čemu su dva kandidata bili pristaše Ljotićeva *Zbora*, tri JNS-a, ostali JRZ-a, dok je sam Popovac (formalno) pristaša SDS-a. Muslimani s liste bili su zagovornici autonomije BiH, a Srbi centralističke Jugoslavije. Dženićeva je lista osvojila 26 od 36 odbornika, pri čemu su svi na toj listi, osim dvojice pravoslavaca, bili muslimani. Većina kandidata s te liste bili su pristaše JRZ-a i zagovornici autonomije BiH, osim pravoslavnih kandidata, stoji u izvješću Ispostave banske vlasti u Splitu. Zaključuje se da su te liste postigle uspjeh jer su kod dijela muslimana stvorili uvjerenje da se glasa o autonomiji BiH te da su uspjeli prenijeti glasačima poruku da im je ugrožen opstanak u Banovini Hrvatskoj, dok se među pravoslavicima odašiljala poruka izdvajanja iz Banovine Hrvatske.¹⁴¹

U ostalim bosanskohercegovačkim kotarima, izuzev Bosanske Posavine, situacija nije bila „zanimljiva“ jer u većini općina je postojala samo lista HSS-a, zbog velike

135 „Kandidatske liste u bosansko-hercegovačkim kotarima“, *Hrvatski glasnik* (Split), 17. 5. 1940, 6.

136 „Daljnji rezultati općinskih izbora“, *Hrvatski glasnik* (Split), 20. 5. 1940, 5; HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 269, IBV-Split izvještava BANSKU vlast o pobjedama opozicijskih lista u kotarima Livno, Mostar i Stolac, 10. 6. 1940.

137 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. godine*, knj. 2, 81.

138 „Kandidatske liste u bosansko-hercegovačkim kotarima“, *Hrvatski glasnik* (Split), 17. 5. 1940, 6.

139 Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 699-701.

140 HR-HDA-155-BHKB, kut 38, 39528/40, Izvješće kotarskog poglavarstva konjičkog o „razornom radu“ nekih muslimanskih vjerskih službenika, 21. 6. 1940.

141 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 269, IBV-Split izvještava BVVH o razlozima pobjede opozicijskih lista u pojedinim općinama, 31. 5. 1940. Sprega bosanskohercegovačkih autonomaša (Popovac) i srpskih nacionalista ponovno će se realizirati 1942. u konjičkom kraju, kada će Popovac sa svojom milicijom pristupiti četničkom pokretu Draže Mihajlovića. Mark Atilla Hoare, *The Bosnian Muslims in the Second World War*, 48-51.

većine koju su Hrvati činili u tim krajevima. I u tim se općinama pokazalo da HSS nije imao institucionaliziranu, organiziranu oporbu unutar hrvatskog korpusa.¹⁴²

Područje Bosanske Posavine, koje je obuhvaćalo tri kotara – Derventa, Gradačac i Brčko – HSS je uvelike podvrgnuo svom izbornom inženjeringu. „Pregrupiranje“ je izvršeno u sva tri kotara Bosanske Posavine.¹⁴³ *Gerrymandering* vršen je i na štetu bosanskohercegovačkih muslimana, ali ne samo kako bi se smanjio udio srpskog pučanstva u pojedinim općinama, a povećao hrvatskog. Tako je, primjerice, gradić Orašje (kotar Brčko) netom pred izbore, pripojen Donjoj Mahali, koja obuhvaća većinski hrvatske ruralne predjele oko Orašja, čime su u novoj općini Hrvati imali komotnu većinu. Taj je potez kritizirala sarajevska, hrvatsko nacionalistička, *Muslimanska svijest*.¹⁴⁴ Samo osam dana prije predviđenih izbora, 11. svibnja izvršeno je više od dvadeset različitih teritorijalno-upravnih promjena u kotarima Bosanske Posavine, zbog čega su izbori u Brčkom i Gradačcu odgođeni za 26. svibnja, a u Derventi za 2. lipnja. Mjesta su izdvajana iz jedne općine u drugu, spajane su općine, mijenjana općinska središta i slično, kako bi se stvorila situacija koja odgovara HSS-u.¹⁴⁵

U Bosanskoj Posavini, odnosno u kotarima Brčko, Gradačac i Derventa, SDS također nije polučio značajniji rezultat,¹⁴⁶ pa se udruženim srpskim strankama u principu suprotstavljao u velikoj većini mjesta samostalno HSS. Srpskim strankama, okupljenima oko krilatice „Srbi na okup“ znatno je pomagala i lokalna Srpska pravoslavna crkva.¹⁴⁷

U kotaru Derventa nije istaknuta niti jedna zajednička lista SDK, a HSS se također oslanjao na suradnju s muslimanima. *Jutarnji list* je pisao da u derventskom kotaru zajedno na izbore idu muslimani i katolici.¹⁴⁸ U Derventi je struktura stanovništva bila povoljnija za HSS jer su katolici činili blagu apsolutnu većinu u tom kotaru. HSS je izgubio u tri manje općine sa srpskom većinom, dok je slavio u preostalim pet. U gradu Derventi je HSS slavio nad muslimanskom listom, dok je u Bosanskom Brodu slavio nad koalicijom Srba i dijela muslimana.¹⁴⁹

U kotaru Brčko HSS je slavio u sedam od devet općina, pa tako i u općinama s muslimanskom većinom (Gornjem Rahiću, Brčkom i Čeliću). S obzirom na strukturu stanovništva, u kotaru u kojem katolici nisu bili apsolutna većina, već ih je bilo 42.208

142 „Kandidatske liste u bosansko-hercegovačkim kotarima“, *Hrvatski glasnik* (Split), 17. 5. 1940, 6.

143 „Pregrupiranje općina u bosanskoj Hrvatskoj“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 4. 5. 1940, 5.

144 „Ukinuta općina Orašje“, *Muslimanska svijest* (Sarajevo), 29. 5. 1940, 1. Slično je učinjeno i s gradićima kotara Gradačac – Modrićom i Odžakom. HR-HDA-157-BHOUP, kut. 141, 56585/40, Okružnica Odjela za unutarnje poslove Banske vlasti Banovine Hrvatske s Banovom odlukom o pregrupiranju općina u kotaru Gradačac od 10. svibnja 1940.

145 „Pregrupiranje općina u bosanskom dijelu Hrvatske“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 12. 5. 1940, 5.

146 SDS nije pobijedio niti u jednoj općini Bosanske Posavine. Regan, *Sporazum ili nesporazum*, 164.

147 *Isto*, 375.

148 „Pred općinskim izborima u derventskom kotaru“, *Jutarnji list* (Zagreb), 21. 5. 1940, 10.

149 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. godine*, knj. 2, 82; „Rezultati općinskih izbora od nedjelje“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 4. 6. 1940, 5.

prema posljednjem popisu, od ukupno 97.962 ljudi, može se zaključiti da se muslimanski faktor u velikoj mjeri priklonio HSS. Naime, muslimana je u toj općini bilo 20.433, a pravoslavnih 34.956. Muslimani su, kao i u ostatku BiH, lavirali između suradnje sa Srbima i Hrvatima, iako su se u većini slučajeva priklonili Hrvatima.¹⁵⁰ U Gradačcu, kotaru s najslabijim omjerem tri vjerske skupine – pravoslavaca 16.457, katolika 19.685, muslimana 14.521 – muslimani su također surađivali s HSS-om. U samom Gradačcu, gradu s muslimanskom apsolutnom većinom i nakon izbornog inženjeringa, pobijedila je lista HSS-a vanstranačku srpsku listu u koaliciji s dijelom muslimana. I u Modriči te u Odžaku također je slavio HSS.¹⁵¹

Za razliku od ostatka Banovine Hrvatske, gdje je HSS uspio preko SDS-a onemogućiti stvaranje zajedničkog srpskog fronta protusporazumaških snaga, u nacionalno miješanim sredinama u bosanskohercegovačkim kotarima to nije bio slučaj. Izbori su se ponajviše u Bosanskoj Posavini pretvorili u borbu HSS-a, koji su plebiscitarno podržavali Hrvati, i Srba predstavljenih najčešće koalicijom više srpskih stranaka, dok su muslimani lavirali i u većini se slučajeva priklonili HSS-u. Iako se HSS u kampanji biranim riječima obraćao muslimanima, izborni inženjering ukazuje na nepovjerenje HSS-a prema njima. HSS je naposljetku ostvario iznimno dobar rezultat u bosanskohercegovačkim općinama, a važno je istaknuti da HSS nije izgubio niti jednu većinski hrvatsku općinu, dok je isticanje opozicijskih hrvatskih lista također bila velika rijetkost.

Prigovori, žalbe i ponovljeni izbori

U tjednima nakon izbora održanih u svibnju i lipnju uslijedilo je mnogo žalbi na njihovu provedbu. Pobjede nekih kandidata, pogotovo u sredinama gdje je izišlo nekoliko raznih lista, poništavane su najvećim dijelom kroz pojedinačne pravomoćne presude Upravnog suda. Nakon toga su izbori su morali biti ponovljeni u nekim općinama.

Dok je na sastav kandidacijskih lista žalba prije izbora mogla biti uložena nadležnom kotarskom sudu, istom onom koju ju je odobrio, žalbe na sam tijek izbora te njihove rezultate mogle su biti uložene jedino Upravnom sudu u Zagrebu. On je po prijavama zainteresiranih lica nakon rasprava donosio konačna rješenja. Iako su žalbe na odluke Upravnog suda danas razasute po raznim arhivskim fondovima pa je teško ustanoviti njihov točan opseg, po sačuvanim se može reći da su one doista bile mnogobrojne. To nas vodi do ideje da ovi izbori nisu bili detaljno pripremani među glasačkom bazom, koja je jednim dijelom ukazivala na probleme s legitimnošću lista, ali je, pomalo i razočarano, isticala i određene izborne nelogičnosti, pa čak

150 „Rezultati naknadnih općinskih izbora“, *Jutarnji list* (Zagreb), 28. 5. 1940, 8; „Rezultati općinskih izbora u kotaru brčanskom“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 1. 6. 1940, 2; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. godine*, knj. 2, 36.

151 „Rezultati naknadnih općinskih izbora“, *Jutarnji list* (Zagreb), 28. 6. 1940, 8.

i namještanja. Ipak, Upravni je sud u većini slučajeva odbijao laičke prigovore zainteresiranih lica, opisujući pritom i prigovore o događajima na biralištima nevažnima za sam izborni proces i rezultat, a prebacujući odgovornost i za rješavanje možebitnih osobnih pritisaka te fizičkih sukoba pri izborima na „redovne sudove“. Osim toga, on se proglašavao nenadležnim da ulazi u osobni sastav lista ili biračkih odbora, u koje su masovno ulazili pristaše HSS-a tj. SDK. Točnije, upravni sud je odgovarao da s pravne strane on ne može ulaziti u pitanje je li neka lista „sastavljena prema volji naroda“, što je čini se bio čest laički prigovor.¹⁵²

Neke žalbe pokazuju tragikomičnost izbora u određenim lokalnim sredinama. Primjerice, u Grubišnom Polju na dan izbora u biračke se spiskove još uvijek unosilo imena potencijalnih glasača, a problem je bio i što su i neki izabrani vijećnici bili u sudskom sporu s općinom radi neplaćenih poreza, što ih je zakonski trebalo diskvalificirati od kandidiranja. Navodno je postojao i pritisak „vatrenih korteša“ SDK koji su fizički zadržavali ljude koji nisu iskoristiti svoje glasačko pravo te ih automobilom privodili na biračka mjesta, pri čemu je jedan stariji glasač i umro. Ipak, Upravni je sud smatrao da se načelno ovdje ne radi o protupravnim stvarima, naglašavajući i da su neki navodi nedokazivi, pa je obje pristigle žalbe iz Grubišnog Polja „kao neosnovane“ odbio.¹⁵³ Ovdje valja napomenuti da iako nalazimo određene vijesti o fizičkom nasilju koje su prema neistomišljenicima na sam dan izbora vršili pristaše HSS-a ili Hrvatske seljačke zaštite,¹⁵⁴ s tom strankom povezane organizacije, može se ipak zaključiti da se radilo o vrlo rijetkim i izoliranim lokalnim incidentima, a ne planu HSS-a da na taj način namjesti izborni rezultat.

U drugim su općinama žalbe ipak prihvaćene te su izbori ponovljeni. U Petrovcima kod Vukovara oni su se ponovno održali 23. lipnja jer je birački odbor na izborima 19. svibnja namjerno kasnio s otvaranjem birališta te nije želio priznati glasove onih koji su toga dana obavili svoju građansku dužnost pa otišli na najavljenju vojnu vježbu.¹⁵⁵ U općini Rakovica kod Slunja, u kojoj je čini se pobijedila „Srpska nezavisna lista“ nad onom SDK, izbori su ponovljeni 1. rujna nakon ustanovljenih velikih propusta pri sastavljanju biračkih spiskova.¹⁵⁶

Iako su neki dotadašnji općinski načelnici koji su izgubili vlast željeli svojim žalbama poništiti izbore ili bar privremeno spriječiti novoizabrane općinske vijećnike da preuzmu dužnost i izaberu među sobom novoga načelnika, to im nije svaki puta polazilo za rukom. Žalbe o kojima je odlučivao Upravni sud mahom nisu prihvaćene

152 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 215, Odluka Upravnog suda po žalbi Zetaić Milana i dr. iz Podravske Moslavine, 31. 5. 1940.

153 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 226, Odluka Upravnog suda po žalbama Bujić Dušana i Smolčić Milana i dr. iz Grubišnog Polja, 6. 7. 1940.

154 Željko Karaula, *Mačekova vojska*, 378-381.

155 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 145, 60260/40, Naredba bana BH o održavanju ponovljenih izbora u općini Petrovci, 7. 6. 1940.

156 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 154, 69767/40, Naredba bana BH o održavanju ponovljenih izbora u općini Rakovica, 6. 7. 1940.

pa su umjesto nezadovoljnih dotadašnjih načelnika općine lokalni kotarski poglavari sazivali konstituirajuće sjednice novoga općinskog vijeća, zaprisezali vijećnike te prisustvovali izboru novoga načelnika.¹⁵⁷ Lokalne političke prilike, pogotovo u etnički miješanim sredinama, neki puta su bile naelektrizirane. Stoga ponegdje izabrani vijećnici nisu bili spremni na međusobnu suradnju te su izbjegavali doći na prvu sjednicu novoga općinskog vijeća ili su je opstruirali odbijanjem polaganja propisane prisege. Na kraju je djelovanjem lokalnih kotarskih poglavarstava i stranačkih središnjica, negdje uz više „mrkve“, drugdje uz prijetnje uvođenjem komesarijata u općinu, dolazilo do konstituirajućih sjednica vijeća i izbora članova općinskih uprava.¹⁵⁸

U nekim su općinama nakon prihvaćenih žalbi ili nemogućnosti dogovora izabranih vijećnika izbori morali biti ponovljeni. U općini Medak nakon ponovljenih izbora, koji su provedeni poslije utvrđivanja falsificiranja prvotnih izbornih rezultata,¹⁵⁹ općinsko se vijeće u novom sastavu sastalo tek 12. studenog, gotovo pola godine nakon prvotno održanih izbora. Za načelnika je tom prilikom izabran Jovo Sunajko, poljodjelac iz Vrebca, koji je izabran na listi JRZ i JNS. Njemu je vlast morao prepustiti dotadašnji povjerenik općine Mile Korica (SDS), koji je ostao član općinskog vijeća.¹⁶⁰

U drugim mjestima izbori nisu ponavljani, već je samo iskorišteno zakonsko pravo Banske vlasti da smjeni neke članove općinskih uprava koji su radi malverzacija pri vođenju ranijih općinskih uprava bili razriješeni svoje časti ili koji su imali izravne gospodarske koristi od općine.¹⁶¹

U nekim općinama gdje su pobijedile liste koje se vezalo uz pokret „Srbi na okup“ Banska je vlast odlučila poništiti izbore te ili postaviti komesare ili održati nove izbore. U općini Udbina, najveći je broj mandata 19. svibnja dobila „vanpartijska lista“ trgovca Save Čorka, u kojoj su navodno bili pristaše pokreta „Srbi na okup“. Izbori su ipak poništeni te je kao termin za ponovne izbore određena sredina kolovoza 1940. godine.¹⁶² Poništenje prvotnih rezultata je došlo nakon odluke Upravnog suda u Zagrebu, koji je prihvatio argumente da su Čorkovi pristaše ostvarili pobjedu protupravnom agitacijom

157 Npr. HR-HDA-157-BHOUP, kut. 145, 60240/40, Dopis kotarskog poglavarstva vinkovačkog BVBH-OUP, 15. 6. 1940.

158 Dobar primjer za to je bio izbor uprave u općini Lički Osik. HR-HDA-157-BHOUP, kut. 145, 60295/40, Dopis kotarskog poglavarstva gospičkog BVBH-OUP, 4. 6. 1940.

159 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 224, Dopis kotarskog poglavarstva gospičkog BVBH-OUP, 25. 5. 1940.

160 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 224, Dopis kotarskog poglavarstva gospičkog BVBH-OUP, 13. 11. 1940. Izbori su ponovljeni i u Smiljanu, gdje je razlika između kandidata, nakon prvih izbora bila samo sedam glasova. HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 224, Dopis kotarskog poglavarstva gospičkog BVBH-OUP, 25. 5. 1940; Usp. HR-HDA-157-BHOUP, kut. 145, 60297/40, Dopis kotarskog poglavarstva gospičkog BVBH-OUP, 1. 6. 1940. te HR-HDA-157-BHOUP, kut. 146, 61549/40, Telegram kotarskog poglavarstva gospičkog BVBH-OUP [s.a.] 1940.

HR-HDA-157-BHOUP, kut. 154, 70787/40, Dopis kotarskog poglavarstva slunjskog BVBH-OUP, 26. 6. 1940.

161 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 154, 70787/40, Dopis kotarskog poglavarstva slunjskog BVBH-OUP, 26. 6. 1940.

162 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 281, Naredba bana BH o terminima izbora u općini Udbina, 29. 6. 1940.

na dan izbora, prisilama i sl., pogotovo na biralištu u Jošanu. Zanimljivo je da je sud odluku donio tek 6. srpnja, dakle više od mjesec i pol nakon održanih izbora.¹⁶³

U mjestima gdje su pobijedili komunisti vlast je pribjegli ponavljanju izbora ili smjeni općinske uprave – s izuzetkom Komiže gdje su komunisti ostali na vlasti. U Vrboskoj na Hvaru su ponovljeni izbori nakon komunističke pobjede,¹⁶⁴ a uz prisutnost žandarmerijske patrole je 28. srpnja 1940. pobijedila lista HSS-a.¹⁶⁵ Kotarsko poglavarsvo Split razriješilo je općinsko vijeće Trogira, nakon što su odbili položiti zakletvu kralju te je postavljeno novo HSS-ovo vijeće, dok je općinsku upravu Sinja također raspustila Banska vlast krajem 1940 i postavila HSS-ovo vijeće.¹⁶⁶

Da zaključimo, iako je na određenim biralištima bilo svojevrsnih nepravilnosti, radi kojih je trebalo poništiti izbore, najviše upravno sudište u Banovini Hrvatskoj je čini se bilo sklonije poništavati izbore tamo gdje je uočilo veće nepravilnosti. U pravilu one su se uočavale u sredinama gdje nije pobijedila lista HSS-a, iako to ne znači da nije bilo poništavanja u izrazito HSS-ovskim općinama. Čini se da je 19. svibnja selektivnim davanjem prava glasa, tj. uključivanjem jednoga dijela birača i isključivanjem drugih, birački odbor u Ceriću napravio niz propusta. Temeljem dobro dokumentirane žalbe Upravni je sud presudio da se izbori u toj općini, u kojoj je prvotno pobijedio HSS, u što skorijem roku ponove.¹⁶⁷

Zaključak

Općinskim izborima provedenim u proljeće 1940. trebalo je zamijeniti vijeća i uprave koje su svoje trogodišnje mandate preuzela nakon posljednjih redovnih lokalnih izbora u državi, održanih u drugoj polovini 1936. godine. Već i prije toga, formiranjem Banovine Hrvatske, njena je najviša upravna instanca, Banska vlast, zadržavala ranije općinske uprave i vijeća, uz istodobne smjene onih vijeća i uprava koje nije smatrala da pružaju

163 HR-HDA-1364-IUKJ, inv. 281, Odluka Upravnog suda po žalbi Vukmirović Milana i dr. iz Udbine, 6. 7. 1940.

164 (Pro)komunistička lista predala je listu s 24 kandidata, a u Vrboskoj se biralo 18 vijećnika, što je iskorišteno kao nemušto opravdanje za nepravilnost i ponavljanje izbora. „Žalbe protiv općinskih izbora u Komiži, Vrboskoj i Kupresu“, *Hrvatski glasnik* (Split), 22. 5. 1940, 5; „Poništeni izbori u Vrboskoj“, *Novo doba* (Split), 3. 6. 1940, 6; HR-HDA-157-BHOUP, kut. 144, 59781/40; Prijepis odluke Upravnog suda u Zagrebu, s.a. [1940.]

165 Ispostava banske vlasti u Splitu zaključila je u lipnju 1940. kako su općine Vrboska i Starigrad „dosta zatrovane komunizmom“. HR-HDA-155-BHKB, kut. 40, 40799/40, IBV-Split izvještava o predstojećim ponovljenim općinskim izborima u Vrboskoj i o uspostavi stalne žandarmerijske patrole u Vrboskoj, 26. 6. 1940.

166 Jelić, *Komunistička partija Hrvatske*, knj. 1, 361; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. 364, 1 – 20.000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarsva sinjskog o kretanju komunizma, 2. 9. 1940.

167 HR-HDA-157-BHOUP, kut. 146, 61544/40, Odluka Upravnog suda po žalbi Matančević Živka i dr. iz Cerića, [s.a.] 1940; „Upravni sud poništio je izbore u daljnje dvije općine“, *Seljački dom* (Zagreb), 13. 6. 1940, 7.

dovoljno potpore politici Sporazuma Cvetković-Maček, koji je trebao donijeti državi i autonomnoj Banovini Hrvatskoj stabilnost. Uz određene iznimke smjene su krajem 1939. i početkom 1940. tako zahvatile mahom općine u etnički miješanim sredinama, gdje su kao komesari uprava postavljani pristaše HSS-a ili njihova koalicijskog partnera, SDS-a.

Jedna od važnih pripremnih faza pred izbore bilo je ukidanje ponekih dotadašnjih općina, stvaranje gdje god novih, uz rijetka prebacivanja pojedinih mjesta iz jedne općine u drugu. Iako su razlozi prekrajanja teritorija jedinica lokalne samouprave bili su raznoliki, bar u nekim slučajevima pokazuju da je Banska vlast nastojala i na taj način kontrolirati neki teritorij na kojem je vidjela neke nepravilnosti i izazove za sebe u budućnosti. Na drugim je mjestima prihvaćala sugestije lokalnog stanovništva.

Nakon provedbe ovih izmjena, a samo mjesec dana prije održavanja izbora Banska je vlast proglasila i izmjene Zakona o općinama kojima je na novi način regulirala mogućnosti izbora. Podizanje dobne granice za biranje s 21. na navršenu 24. godinu života, uz zadržavanje javnog glasanja te određene druge restriktivne propise, izazvalo je mnoštvo negativnih komentara među protivnicima, ali i pristašama politike Sporazuma. Po takvom su principu zatim održani 19. svibnja 1940. izbori u većini općina prostora Banovine Hrvatske, uz poneke odgođene i naknadne izbore koji su se odvijali kroz nadolazeće tjedne. Izbori su održani samo u tzv. seoskim općinama, ne i u gradskima. Predizborna kampanja je bila kratka. Rezultat svega bila je premoćna pobjeda HSS-a i SDS-a, kao njegovog koalicijskog partnera na izborima. Oni osvajaju samostalno ili u koaliciji veliku većinu uprava, tj. većinu u oko 90 % općinskih vijeća na teritoriju Banovine Hrvatske. Oni su ovo dodatno iskoristili da se javno obračunaju sa svim protivnicima Banovine i politike Sporazuma.

U pojedinim općinama, pogotovo onima gdje je stanovništvo bilo etnički miješano, u doba oko izbora postojao je određeni dinamizam i neki prijepori, koji su se prenosili i na razne žalbe, nakon kojih je ili Upravni sud naređivao ponavljanje izbora, ili su lokalni kotarski poglavar i Banska vlast intervenirali te nastojali primiriti situaciju. Točnije, u općinama gdje su HSS i SDS imali koliku-toliku potporu nastojali su privoljeti sukobljene strane na suradnju u općinskom vijeću, a u općinama gdje su pobijedili njihovi protivnici obično su raspuštali vijeća te imenovali povjerenike.

Iako su protivnici HSS-a i SDS-a na izborima nastupili s nizom heterogenih lista u pojedinim lokalnim sredinama, gotovo svi na neki način kritizirajući politiku Sporazuma, oni zapravo nisu uspijevali međusobno se povezati te ostvariti neki značajniji rezultat. U nekim sredinama na takvim listama su izabrani pojedinci prihvaćali suradnju s SDK, a u drugima, unatoč protivljenjima i žalbama, bili su odstranjeni iz općinskih vijeća i uprava.

Izborna borba se u odnosu na ostatak Banovine Hrvatske nešto dinamičnije odvijala u bosanskohercegovačkim kotarima. Politička borba odvijala se po nacionalnim linijama, a vladajućima je položaj bio otežan i zato što SDS nije imao jako uporište u bosanskohercegovačkim kotarima Banovine Hrvatske te se HSS često borio s ujedinjenim protusporazumskim srpskim listama. Ipak, HSS je uspio u većini krajeva izvući

maksimum i pridobiti na svoju stranu razne razjedinjene lokalne muslimanske grupacije, s izuzetkom Konjica gdje su muslimani koalirali s protusporazumskim srpskim opcijama.

Iako su u tjednima koji su prethodili općinskim izborima Banska vlast, kao i HSS umanjivali njihovu važnost, ističući da oni imaju samo lokalni i komunalni karakter, oni su definitivno u ovim izborima vidjeli priliku da se stanovnici referendumski odrede prema politici Sporazuma Cvetković-Maček i samoj Banovini Hrvatskoj. Osim toga, njima su prikazali sve svoje protivnike neuspješnima u naporima da destabiliziraju samu mladu Banovinu teritorijalno, kao i nacionalni sporazum u državi – iako je Banska vlast sve do početka 1941. morala u nekim sredinama smirivati razne lokalne sukobe koji su na neki način bili vezani uz ove izbore.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

fond 155-BHKB: Banovina Hrvatska, Kabinet bana

fond 156-BHPUB: Banovina Hrvatska, Predsjednički ured bana

fond 157-BHOUP: Banovina Hrvatska, Odjel za unutarnje poslove

zbirka 1349-PIOKK: Periodička izvješća o kretanju komunizma

zbirka 1353-GSD: Građanske stranke i društva

zbirka 1363-PS: Politička situacija

zbirka 1364-IUKJ: Izbori u Kraljevini Jugoslaviji

Mrežni izvori

„Gerrymandering“. U: *Encyclopedia Britannica Online*. Pristup ostvaren 27. 10. 2020. <https://www.britannica.com/topic/gerrymandering>.

Objavljeni izvori i tisak

Godišnjak Banske vlasti Banovine hrvatske 1939-26. kolovoza-1940. Zagreb: Tisak zaklade Narodnih novina, 1940.

Hrvatska straža (Zagreb), 1940.

Hrvatski branik (Vinkovci), 1940.

Hrvatski dnevnik (Zagreb), 1939-1941.

Hrvatski glasnik (Split), 1940.

Jutarnji list (Zagreb), 1940.

Narodne novine (Zagreb), 1940.

Muslimanska svijest (Sarajevo), 1940.

Nova riječ (Zagreb), 1940.

Novo doba (Split), 1940.

Obzor (Zagreb), 1940.

Seljački dom (Zagreb), 1940.

Srijemski Hrvat (Vukovar), 1940.

Uredba o izbornom redu i ustrojstvu sabora Banovine Hrvatske. Zagreb: Knjižara Vasić (Vasić i Horvat), 1940.

Vreme (Beograd), 1940.

Zakon o općinama. Zagreb: F. S. Jelić, s.a. [1933].

Literatura

BARIĆ, Nikica. „Njemačka manjina u dokumentima banskih vlasti Banovine Hrvatske, 1939-1941.“. *Časopis za suvremenu povijest* 34 (2002), br. 2: 435-470.

BOBAN, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, knj. 2., Zagreb: Liber, 1974.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931., knj. 2, Beograd: Državna štamparija, 1938.

GRGIĆ, Stipica. *Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929-1939.* Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2020.

HASANBEGOVIĆ, Zlatko. *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929-1941. (U ratu i revoluciji 1941-1945).* Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2012.

HOARE, Marko Attila. *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History.* Oxford: Oxford University Press, 2013.

JAREB, Mario. *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, 2006.

JELIĆ, Ivan. „Posljednji broj ‘Naših novina’“. *Časopis za suvremenu povijest* 3 (1971), br. 2-3: 181-195.

JELIĆ, Ivan. *Komunistička partija Hrvatske 1937-1941*, knj. 1. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1972.

JOVANOVIĆ, Dragoljub. *Političke uspomene*, knj. 6. Beograd: Kultura – Arhiv Jugoslavije, 1997.

KARAULA, Željko. *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb: Despot infinitus, 2015.

KONJEVIĆ, Mile. „Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 19. maja 1940. godine“. *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo* 9 (1973), br. 1: 271-300.

KVESIĆ, Sibe. *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1979.

LEČEK, Suzana. „Brodski odvjetnik Filip Markotić – ‘desni’ haesesovac?“. *Scrinia Slavonica*, 6 (2006), br. 1: 402-447.

LIVADA, Dušan. „Osnivanje i rad organizacija KPJ i djelatnost političkih stranaka u kotaru Slunj do 1941. god.“. U: *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, knj. 1. ur. Đuro Zatezalo. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1988, 25-57.

MAČEK, Vladko. *Memoari.* Zagreb: Dom i svijet, 2003.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke.* Zagreb: Naklada Pavičić, 1999.

REGAN, Krešimir. *Sporazum ili nesporezum? Srpsko pitanje u Banovini Hrvatskoj (1939-1941).* Zagreb: Naklada Breza, 2019.

ŽUTIĆ, Nikola. *Liberalizam i Srbi u prvoj polovini XX veka: iz Historije ideologije građanskog liberalizma.* Beograd: Institut za suvremenu istoriju, 2007.

SUMMARY

Municipal Elections in Banovina of Croatia

The paper analyzes a number of phenomena related to the municipal elections in the Banovina of Croatia, held in the spring of 1940. The Croatian Peasant Party, then in power in the Banovina of Croatia, saw them as a referendum on the Banovina itself and the policy of the Cvetković-Maček Agreement, which was supposed to bring internal stability to the Kingdom of Yugoslavia. Some aspects of the elections, such as the replacement of municipal councils and administrations by those more inclined to the policy of the Agreement, redrawing of municipalities in the pre-election period, imposing certain candidates and lists, annulment of election results in some municipalities, definitely contributed to the perception of these elections as an important referendum issue for the citizens with the Croatian Peasant Party presenting their results as a great victory for the idea of the Banovina of Croatia. This article therefore analyzes the issues of reorganization of municipal territories, changes in the legislative framework regarding elections, technical preparations for elections, election campaigns, etc.

Keywords: Banovina of Croatia; municipal self-government; municipal elections; Croatian Peasant Party; Peasant-Democratic Coalition